

Jugoszlávia a magyar külpolitikai gondolkodásban 1939-1941

Jelige: Nizza

2022. december

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
Bevezetés	3
Jugoszlávia a háború kitörésének idején	5
Magyar-jugoszláv kapcsolatok Kárpátalja visszaszerzését követően	9
Egyedül a káoszban – semlegesség és függetlenség	13
<i>Kísérlet a semleges Balkán-blokk létrehozására</i>	14
<i>Magyar – jugoszláv kapcsolatok a „furcsa háborúban”</i>	16
<i>A hatalmi viszonyok átrendeződése – út a második bécsi döntésig.....</i>	19
Barátság érdekek mentén	25
<i>„Barátsági szerződés a Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között”</i>	27
<i>Kényelmetlen kapcsolat</i>	30
Befejezés	34
Irodalomjegyzék	35

Bevezetés

A nagy háborút követően úgy tűnt, hogy megfelelő nemzetközi jogi alapelvek lefektetésével és kellő autoritással bíró nemzetközi szervezetek megteremtésével lehetőség nyílik a nemzetek közötti konfliktusok békés úton történő rendezésére. Az e célból létrehozott Nemzetek Szövetsége a gyakorlatban képtelen volt kezelni a versailles-i békeszerződésből adódó európai, és világszinten megnyilvánuló problémákat. Az 1930-as évek eseményei fordulópontot jelentettek a nemzetközi diplomáciában. Adolf Hitler hatalomra jutása és agresszív külpolitikája, Olaszország etiópiai gyarmatszerző háborúja, vagy Japán Kína elleni támadása jelezték, hogy a nemzetközi rendszerben újra „funkcionális anarchia” uralkodik. Ez azt jelentette, hogy a világban kizárólag a nagyhatalmak érdekei, illetve katonai erejük fog dönteni a vitás kérdésekben. Hailé Szelasszié szavai – miszerint „választani lehet az államok egyenlőségének elve és a között, hogy a kis államokra vazallusi kötelekeket erőltessenek”¹ – előrevetítették, hogy a későbbiekben milyen dilemmákkal fognak szembe kerülni a kisebb államok a nemzetközi saktáblán.

A Magyar Királyság 1927 óta nyilvánosan is hangoztatott békés revíziós politikájának szempontjából elsőre pozitívnak hatott az európai hatalmi egyensúly átrendeződése. Az erősödő, kezdetben olasz, később német orientáció alkalmasnak tűnt a nemzetiségi, illetve területi követelések hatékonyabb képviselésére. Az első bécsi döntést, majd Csehszlovákia teljes szétverését követően viszont kezdett felsejleni, hogy a mindenkor magyar külpolitikai axióma, amely röviden a lehető legtöbb terület békés visszaszerzésében foglalható össze, egyre nehezebben lesz kivitelezhető az ország semlegességének és függetlenségének csorbulása nélkül. A közép- és délkelet-európai térség egyre kevésbé volt képes ellenállni Németország gravitációs erejének. Ebben a helyzetben felértékelődés mutatkozott a kisebb, semleges államok közötti kooperációban, mely megfelelő ellensúlyt jelenthetett a nagyhatalmakkal szemben. Ennek a törekvésnek egy szemléletes példája a magyar-jugoszláv kapcsolatok alakulása 1939 és 1941 márciusa között.

A rendszerváltozás óta eltelt évtizedekben letisztult a hazai történetírás képe a második világháborús magyar diplomáciával kapcsolatban. Tisztázásra került a kényszerpályák szerepe, illetve a magyar külpolitikai vezetés felelőssége², a nemzetközi összefüggések figyelembevételével. Mindeközben viszont kevés figyelem jutott az egyes államok közötti

¹ Kissinger, Henry: Diplomácia. Panem Kiadó. Budapest. 2017. 296. o.

² Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két világháború között. In: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris Kiadó. Budapest. 2005. 162-205. o.

bilaterális kapcsolatokra, s a fókusz e tekintetben is az egyes nagyhatalmakkal fenntartott viszonyra került. Ezen tanulmány célja, hogy betekintést nyújtson a Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság közötti diplomáciai érintkezésbe a magyar fél szemüvegén keresztül. A szakirodalom csak mellékesen, egyhangúan mutatja be két állam közötti kapcsolatot, mely kimerül a kölcsönös barátság és jóviszony emlegetésében. A kutatást motiválta, hogy – jugoszláv viszonylatban – feltárja a magyar vezetés előtt kínálkozó alternatívákat, illetve differenciálja az eddig a témában kialakult képet. Ehhez vissza kellett térni a primer források feldolgozásához (követi jelentések, számjeltáviratok, naplók, visszaemlékezések), melyek a részben a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatók, részben pedig korábban megjelentek nyomtatásban. Az újonnan előkerült források segítségével pontosabb kép nyerhető a magyar külpolitikai vezetés számára rendelkezésre álló információegyüttesről, mely segít megérteni a korszak döntéshozatalának mértjeit is.

Jugoszlávia a háború kitörésének idején

Az 1938-as év egy új status quo-t eredményezett Közép-Európában és a Balkánon egyaránt. Előbb Ausztria Németországgal történő egyesülése (Anschluss), majd az év utolsó harmadában Csehszlovákia feldarabolása jelezte, hogy az első világháború után Franciaország által létrehozott közép-európai hatalmi rendezést a térség abszolút urává váló Németország szétzúzza, majd új alapokra helyezve kívánja újraépíteni. A nagy háborúból győztesen kikerülő nemzetállamok kényes helyzetbe kerültek. Jugoszlávia, mivel tagja volt mind a Balkán, mind Közép-Európa legnagyobb katonai és politikai szövetségeinek – a Balkán-antantnak, illetve a Kisantantnak – közvetlenül érintve volt valamennyi térségbeli állam külpolitikai kihívásaiban. Ez a teher válaszául elé állította a jugoszláv vezetést, amely belpolitikai téren is egyre sűrűsödő problémákkal állt szemben (a konkrét külpolitikai eseményekről később részletesen lesz szó).

Az 1918 decemberében létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban a kezdeti eufóriát hamar felváltották a széthúzó erők politikai harcai a kiépülő szerb szupremácia mentén. Az 1920-as évekre kikristályosodott a fő törésvonal a centralisták és a föderalisták között. Az ellentétet igazán súlyossá tette, hogy a szembenállás nemzetiségi alakot öltött a két legnagyobb politikai tömörülés, a Horvát Parasztpárt és a szerb Radikális Párt között.³ Az 1920-as évek sok sebet ejtő politikai összevisszasága Stjepan Radić horvát pártvezér megölésében csúcsosodott ki a szkupstinában. A gyilkosságot követően I. Sándor király 1929. január 6-án feloszlatta az országgyűlést, betiltotta a pártokat, saját magát pedig a végrehajtó és törvényhozó hatalom kizárólagos birtokosának deklarálta.⁴ Két évvel később Sándor – az általános elégedetlenség hatására – kénytelen volt kiadni egy alkotmányt, ami visszahozta a képviselői rendszert nyílt választásokkal és kétkamarás országgyűléssel. A király azonban magánál tartotta a miniszterek választásának, illetve kinevezésének jogát, valamint sérthetlenségét is biztosította a felelősségre vonás lehetetlenné tételével.⁵ Az 1931-ben kialakult diktatórikus politikai berendezkedésnek alapjai egészen 1939-ig nem változtak.

Az akkor 46 éves Milan Stojadinović-ot 1935. június 24-én bízta meg Pál régensherceg a miniszterelnöki és külügyminiszteri poszt együttes betöltésével. Megnyerő jellemének, illetve magasfokú közgazdaságtani ismereteinek köszönhetően Stojadinović karrierje meredeken ívelt felfelé Jugoszlávia létrejötte óta.⁶ Az új miniszterelnökre nagy hatással voltak a fasiszta

³ Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest. 2003.

⁴ Palotás: Kelet-Európa i. m. 414. o.

⁵ Uo. 416. o.

⁶ Djokić, Dejan: 'Leader' or 'Devil'? Milan Stojadinović, prime minister of Yugoslavia (1935-1939), and his ideology. In: In the Shadow of Hitler. Personalities of the Right in Central and Eastern Europe. Szerk. Rebecca Haynes; Martin Hardy. I. B. Tauris. London-New York. 2011. 185. o.

rendszerek gazdasági téren elért sikerei s gondolatvilágában az egységes jugoszláv eszme jelentette a délszláv állam jövőbeli prosperitásának zálogát.⁷ Jugoszláviát a nagy gazdasági válság nem érintette olyan érzékenyen, mint a nyugat-európai államokat, az átalakuló gazdasági viszonyok azonban szükségessé tették egy új külgazdasági és külpolitikai koncepció kidolgozását. A nyugati hatalmak gazdasági szükségletei nem estek egybe a közép-európai alapvetően agrárjellegű – Jugoszlávia esetében nyersanyagban is gazdag – nemzetállamok exportkényszerével, ahogy ipari késztermékeket vagy hadi eszközöket is vonakodtak a térségben eladni.⁸ Az addigi legfontosabb szövetséges Franciaország, saját gazdasági és politikai problémáinak következtében távolodni kezdett Közép-Európától, Nagy-Britannia pedig az évtized derekán saját gyarmatbirodalmának zárt gazdasági terére igyekezett támaszkodni. A demokratikus országok által hagyott ürt felismerve, a belgrádi vezetésnek nem került sok időbe megtalálnia az új partnereket gazdaságuk felfelpörgetéséhez. A hatalmas (had)ipari beruházásokat fogantató két nagyhatalom, Olaszország és Németország alkalmasnak tűnt az imént említett ürt betöltésére, annak dacára is, hogy Jugoszlávia természetesen gyanakvással bírt mindkét diktatúrával szemben. Belgrád igyekezett különválasztani a gazdasági viszonyt a politikától, ugyanakkor ez a korban lehetetlennek bizonyult, különösen annak fényében, hogy a nemzetiszocialista külpolitika gazdasági lépéseket használt külpolitikai céljai eléréséhez.⁹ Egyetlen járható útnak a semlegesség vékony ösvénye tűnt, amit erélyesen hangoztattak is a tengely felé tett lépések kritikáinak elhárításakor. Stojadinović 1936-ban gazdasági egyezményt kötött Olaszországgal, 1937. március 25-én pedig örökbarátsági szerződést kötött az addigi legnagyobb adriai riválisával, ami az adott pillanatban kölcsönösen előnyösnek tűnt mindkét fél számára, hiszen biztosította Jugoszlávia területi integritását, valamint egy időre megoldotta az usztasa kérdést; Olaszország pedig albániai pozíciójának megerősítését látta a szerződésben.¹⁰

A német-jugoszláv gazdasági kapcsolatok felélénkítése egészen 1934-re nyúlik vissza s korántsem alakultak zökkenőmentesen. Németországnak elsősorban a jugoszláv nyersanyagokra (cink, ólom, ferrokróm) volt szüksége, a délszláv állam pedig a német ipari behozatalra szorult rá. Az 1930-as évek legvégére egyértelművé vált, hogy Németország már nem kölcsönösen előnyös gazdasági szerződéseket kíván kötni, hanem az egész délkelet-

⁷ Major Nándor: Jugoszlávia a második világháborúban. Múltunk 50. (2005) 34. o.

⁸ Kaiser, David E.: Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War. Germany, Britain, France, and Eastern Europe, 1930-1939. Princeton University Press, Princeton, New Jersey. 1980. 180-183. o.

⁹ Hadži-Jovančić, Perica: The Third Reich and Yugoslavia. An Economy of Fear, 1933–1941. Bloomsbury Academic. New York. 2020. 77. o.

¹⁰ Djokić, Dejan: 'Leader' i. m. 156. o.

európai térséget saját nemzetgazdasági szükségeinek kielégítésére szeretné használni.¹¹ Ez a fenyegetettség politikai realitássá akkor vált, mikor csak Németország volt hajlandó hitelt biztosítani a jugoszláv fegyverkezési programhoz, amelynek pozitív elbírálását Berlin Jugoszlávia politikai magatartásától tett függővé.¹² Bakách-Bessenyei György, belgrádi magyar követ kiváló érzéssel mutatott rá 1939. március 21-én küldött jelentésében Jugoszlávia egyre nehezedő gazdasági helyzetére. Csehszlovákia bekebelezését követően a Škoda fegyvergyár – ahonnan Jugoszlávia fegyverbeszerzésének nagy részét intézte – német kézre került, s így a megrendelések teljesítésének sorrendje is tőlük vált függővé. Ahogy a belgrádi követ fogalmazott: „Ha tehát Jugoszlávia elesik a Skodától, akkor a katonai utánpótlás kérdésében is kénytelen lesz választani a nyugati demokráciák és a tengelyhatalmak között.”¹³ Valóban, Hitler pár hónappal később elrendelte 200 darab Škoda gyártmányú tankelhárító fegyver leszállításának a törlését Jugoszláviának.¹⁴

Az 1930-as évek közepére letisztázódott a jugoszláv ellenzék strukturális és cselekvési formája. A Vladko Maček vezette Horvát Parasztpárt választási koalícióra lépett a szerbiai demokratikus ellenzékkel a horvát-szerb közjogi ellentét közös megoldásának és a szabadságjogok maradéktalan garantálásának érdekében.¹⁵ A *sporazum* (megegyezés) ettől kezdve a jugoszláv közélet legfontosabb témája volt, amelyre az 1935-ben létrejött kormánykoalíciónak (*Jugoslovenska radikalna zajednica* – JRZ) is reflektálnia kellett. Ebben a szellemben zajlott le az 1938. évi decemberi választási kampány. Stojadinović egyik választási beszédében határozottan lefektette a kormány álláspontját a horvát kérdéssel kapcsolatban: „Senki nem volna boldogabb nálam, ha találnánk egy megoldást. Megoldást szeretnénk, de nem bármifélet. Mi nem akarjuk a doktor Maček féle megoldást. Egyszerűen nem léphetünk át bizonyos határokat. Egy király, egy nemzet, egy állam – ez a mi programunk. Szándékunkban áll tárgyalásokat folytatni, de csak ezeken a határokon belül...”¹⁶ A JRZ ugyan sikert aratott a választáson, két hónappal később azonban egy kormánypárti képviselő beszédét követő kormányválság során, a horvátokkal való kiegyezésre törekvő Pál régensherceg pedig menesztette Stojadinović-ot a kormány éléről, s utódjául Dragiša Cvetković-ot jelölte ki. Cvetković elsődleges célja a horvát kérdés mindkét felet kielégítő megoldása volt, aminek

¹¹ Romsics Ignác: Magyarország helye a német Délkelet-Európa-Politikában. In: Romsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris Kiadó, Budapest. 1996. 216. o.

¹² Uo. 93. o.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Polgári kori törvényhatósági levéltárak, Külügyminisztériumi levéltár, Politikai osztály - K63. (Továbbiakban HU-MNL-OL. K63.) 190. doboz. 16/5. 1492/1939.

¹⁴ Hadži-Jovančić: The Third Reich i. m. 95. o.

¹⁵ Djokić, Dejan: Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia. Columbia University. Press New York. 2007. 143-146. o.

¹⁶ Djokić, Dejan: Elusive i. m. 179. o.

érdekében fel is vette a kapcsolatot Maček-kel. A kiegyezést halaszthatatlanná tette szerb részről egy német mintájú olasz beavatkozás réme is. Galeazzo Ciano, olasz külügyminiszter olasz-horvát perszonáluniót követelt a horvát függetlenség támogatásáért cserében, ezt pedig túl nagy árnak tartották a horvát vezető politikusok, főleg a szerbekkel történő megegyezés kapujában.¹⁷ Az elhúzódó szerb-horvát tárgyalások eredményeként 1939. augusztus 26-án megalakult a Horvát Bánság, valamint a „Nemzeti Megegyezés Kormánya”.¹⁸ A Horvát Bánság széleskörű autonómiával rendelkezett Jugoszlávián belül, önálló törvényhozással, élén a király által kinevezett bánnal.¹⁹ A sporazumot viszont egyik fél sem tekintette végleges rendezésnek, az újabb európai háború árnyékában pedig szükséges lett volna az állami egység biztosítása, a széthúzó erők kordában tartása.

¹⁷ Major: Jugoszlávia i. m. 35. o.

¹⁸ Uo. 206-207. o.

¹⁹ Palotás i. m. 429. o.

Magyar-jugoszláv kapcsolatok Kárpátalja visszaszerzését követően

Csehszlovákia szétesését követően a Foreign Office felismerve, hogy a brit külpolitika alapjának számító európai erőegyensúly felborulni látszik, felhagyott a közép-európai *appeasement* politikával, s elsőszámú céljává Németország terjeszkedésének megállítását tette. Miután 1939. márciusában zátonyra futottak a német-lengyel tárgyalások Danzig visszaadásáról és egy korridor létrehozásáról; Nagy-Britannia és Franciaország március 31-én egyoldalú garancianyilatkozatot nyújtott át a lengyel kormánynak, amelyet egy angol-lengyel kölcsönös segélynyújtási egyezmény követett. Témánk szempontjából fontos, hogy az egymással is szövetségi szerződést kötő Franciaország és Anglia Románia és Görögország számára is garanciát nyújtott egy esetleges harmadik fél általi támadás esetére. A nyugati hatalmak célja ezzel a balkáni és földközi-tengeri status quo biztosítása, illetve a tengely térségbeli feltartóztatása volt. Bő egy hónappal később, 1939. május 22-én Berlinben aláírásra került a német-olasz barátsági és szövetségi szerződés (acélpaktum), mely biztosította a két diktatúra közötti mélyebb együttműködést, érdekeik egyeztetését, valamint a kölcsönös segítségnyújtást külső támadás esetére.²⁰ A törésvonalak Európában 1939 nyarára tehát tisztázódtak, a háború közeli kitörésére valamennyi ország politikai elitje számított. Kifejezetten nehéz helyzetbe kerültek a kisebb államok, amelyeknek egyre nagyobb erőfeszítésekbe került féltve őrzött függetlenségük megőrzése.

A Teleki Pál és Csáky István vezette magyar külpolitika a nemzetközi viszonyrendszer átalakulása következtében kénytelen volt óvatosságra törekedni, miután revíziós törekvései sikerrel jártak.²¹ Legfontosabb szövetségesüknek továbbra is Olaszországot tekintették, amelyre abból a szempontból is számítottak, hogy ellensúlyozni tudják az egyre fojtogatóbb német befolyást. A német diplomáciai és területi sikerek hatására Mussolini úgy érezte, hogy nemzetközi presztízsét és Olaszország erejét a közvélemény számára egy Albánia elleni hadművelettel biztosíthatja.²² Egy teljesíthetetlen ultimátumot követően április 7-én Olaszország megtámadta Albániát, egy héttel később pedig meg is alakult az olasz bábkormány, az albán királyi család pedig Görögországon keresztül Angliába menekült. Az olasz intervenció új helyzetet teremtett a Balkánon, hiszen Olaszország komoly haderőt állomásoztathatott a félszigeten Görögország és Jugoszlávia közvetlen szomszédságában. A jugoszláv külügy

²⁰ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1966. 461-462. o.

²¹ Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1988. 217. o.

²² Kershaw, Ian: Fateful Choices - Ten Decisions that Changed the World 1940-1941. Penguin Group. London. 2008. 134-136. o.

igyekezett palástolni véleményét a többi ország előtt az albán hadműveletet illetően. Hivatalos reakciójuk szerint az események az 1937-es olaszokkal kötött szerződés értelmezési keretében játszódott le. Bessenyei azonban kifejezően állapította meg, hogy a „...belsőleg meghasonlott és katonailag nem túl erős Jugoszlávia, bent ül a két tengelynagy hatalom szorítójában, már magában véve is arra kényszerítette volna a jugoszláv kormányt, hogy jó arcot vágjon a számára igen rossz játékhoz.”²³ A magyar diplomácia igyekezett kideríteni azt is, hogy melyek Olaszország további céljai a Balkánon. Villani Frigyes, római magyar követ március 21-i jelentésében tudósított az olasz tervekről. Villani szerint az olasz diktátor elsősorban Jugoszlávia sértetlenségével számolt, azonban pontos tervvel rendelkezett arra az esetre is, ha az események másként alakulnának. Mussolini egy szerb, illetve egy horvát dominanciájú nagyobb államot hozott volna létre a néhai Jugoszlávia területén és mindenképpen törekedett az olasz-magyar közös határ megerősítésére, amit Krajna és Dél-Stájerország Magyarországhoz csatolásával ért volna el. Villani személy szerint csak a Bánátban tartott lehetségesnek magyar területi gyarapodást.²⁴ Áprilisban Teleki és Csáky Velencébe látogatott, hogy ott találkozzanak Mussolinival és Galeazzo Ciano külügyminiszterrel. A tárgyaláson a két nemzet közötti szoros együttműködés megerősítése mellett, szó esett Magyarország kapcsolatairól szomszédjaival. Csáky elsődleges célként határozta meg a Jugoszláviával fenntartott jóviszony további mélyítését, azt ugyanakkor elismerte, hogy a délszláv államférfiak gyanakvók Magyarországgal szemben, kisebbségi engedményeken túlmenően pedig nem lát lehetőséget további közeledési lépésekre a közeljövőben. A „Duce” és külügyminisztere is hangsúlyozta, hogy érdekükben áll Jugoszlávia fenntartása, de felkészültek arra a lehetőségre is, hogy katonai erővel szétzúzzák, s ebben Göring is egyetértett az olaszokkal. Hosszabb távon pedig szeretnék elérni, hogy Jugoszlávia előbb csatlakozzon az Antikomintern Paktumhoz, majd Magyarországgal együtt formálisan is csatlakozzon a tengelyhez, amivel teljessé válna Románia elszigetelése.²⁵ E kijelentéssel Mussolini egyértelművé szerezte volna tenni Csáky számára, hogy a Romániával szemben fennálló magyar revíziós követelések csak a tengely jóindulatával és segítségével lesznek teljesíthetők. Csáky nem sokkal később írt feljegyzéseiben megismételte a találkozón elhangzott véleményét arról, hogy a pillanatnyi politikai helyzetben a magyar külpolitikának nem célja mélyíteni a kapcsolatokat Jugoszláviával, „mert korlátlanabb, mint egy szerződés szövege és különben is, egy bizalmi viszony minden

²³ HU-MNL-OL. 189. doboz. 1939. 16/1. 84/pol-1939. Április 12.

²⁴ Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936-1945. IV. kötet. Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939-1940. Szerk. Zsigmond László – Juhász Gyula. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1962. 97-98. o. A továbbiakban: DIMK IV.

²⁵ DIMK IV. 179-180. o.

pillanatban átalakítható szerződéses kapcsolatokká. A jugoszláv kormány tudja, hogy Magyarország részéről a közeledés minden mérve felé a kapuk nyitva vannak és csak egyetlen korlátot ismerünk, hogy t. i. sohasem mehetünk el Romániával is olyan messzire, mint Belgráddal.”²⁶ A találkozót követően a jugoszláv külügyminiszterhelyettes aziránt érdeklődött a belgrádi magyar követnél, hogy Magyarország tett-e olyan nyilatkozatot, amely lekötelné a tengely felé. Bessenyei válaszában nem tagadta, hogy szoros kötelékek fűzik az országot a tengelyhez, de ez „nem jelent feltétlen lekötöttséget”, illetve a magyar politika minden erejével azon fog dolgozni, hogy egy esetleges háborúból kimaradjon.²⁷

A magyar külpolitika 1939 nyarán pontosan tudta, hogy a Lengyelország elleni német hadjáratnak csak az időpontja kérdéses. A Teleki féle fegyveres semlegességi politika értelmében az ország egyetlen célja a konfliktusból történő kimaradás lehetett, ami ugyanakkor felszínre hozta az érdekellentéteket Németországgal. Az ország vezetése, csakúgy, mint a közvélemény nem mondott le a további revíziós lépésekről (elsősorban Romániával szemben), melyeket azonban csak német hozzájárulással lehetett érvényesíteni. A magyar külpolitika szabadabb cselekvésre volt képes déli szomszédjai irányában, s a nyár folyamán élénk diplomáciai érintkezés zajlott Románia, Jugoszlávia és Magyarország között. A jugoszláv külpolitika is érezte, hogy a térség kisebb államainak létérdeke a szomszédos országokkal való jóviszony fenntartása, esetleges kimélyítése kisebbségi, politikai vagy akár baráti szerződéseken keresztül, hogy semlegességüket a körvonalazódó európai konfliktus során fenntarthatassák. Az egy évvel korábban kötött bledi egyezmény megfelelő alapot adott az ilyen irányú törekvésekre, azonban feloldhatatlannak tűnő problémát jelentett, hogy a jugoszláv külügy csak Romániával összhangban, egymás érdekeit maradéktalanul szem előtt tartva volt hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni. Ennek okaként a belgrádi magyar követ a Török- és Görögországnak adott angol, illetve francia garanciát jelölte meg, hiszen ezzel a Balkán-antant – amely szervezetet Aleksandar Cincar-Marković ekkor már csak papíron létezőnek titulált – két tagja is elköteleződött a nyugati hatalmak mellett, Jugoszlávia pedig, hogy semlegességi politikáját folytatni tudja, kénytelen volt együttműködni a szintén semlegességre törekvő Romániával.²⁸ Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a románok hasonlóképpen elutasítottak minden bilaterális magyar-jugoszláv megegyezést, amit Cincar-Marković is megerősített. Csáky egy május 19-én küldött számjeltáviratában javaslatot tett egy, szerinte a románok számára is elfogadható formuláról, melyet nagyvonalakban így írt le: „barátság deklarálása

²⁶ DIMK IV. 203. o.

²⁷ HU-MNL-OL. K63. 190. doboz. 1939. 16/7. 2340. 96/pol-1939. Belgrád, 1939. április 26.

²⁸ HU-MNL-OL. K63. 190. doboz. 1939. 16/7. 2904/1939. 116/pol-1939. Belgrád, 1939. május 23.

kölcsönös Briand-Kellog szerű nyilatkozat²⁹, kisebbségi nyilatkozat bledi keretben, végül egy Románia megnyugtatót célzó szakasz. Ez utóbbiban kifejezésre jutna, hogy a szerződő felek eddigi kötelezettségeit új egyezmény nem érinti, továbbá az a remény, hogy idővel magyar-román viszonylatban hasonló egyezmény jöhet létre.”³⁰ Az acélpaktum hatására viszont a magyar fél felhagyott „egy mélyebbre ható magyar-jugoszláv egyezmény” megkötésére tett próbálkozással, míg ki nem derül, hogy a „szövetségi szerződés hatodik cikkét³¹ illetően a tengelyhatalmak hogyan szándékoznak azonos érdekeken alapuló kapcsolataikat a „baráti államokhoz” alakítani”.³² A külügyminiszter feltehetően azzal számolt, hogy Németország vagy Olaszország, esetleg mindkettő, változtatásokat hajthat végre a térség hatalmi viszonyain, ezesetben pedig egy már aláírt magyar-jugoszláv politikai szerződés kellemetlen helyzetbe hozhatná a Magyar Királyságot. Ezt követően magyar részről csak kisebbségi megállapodásokról lehetett szó. A feszült légkör nem kedvezett a további üzenetváltások során. Gafencu kijelentette, hogy román részről már nem látják értelmét kisebbségi garanciamegállapodásnak³³, Jugoszlávia felé pedig a magyar fél mutatott érdektelenséget a nemzetközi helyzet alakulásából következően.³⁴

²⁹ A Briand-Kellog paktumot 1928. augusztus 27-én kötötte Franciaország és Németország, melyben kölcsönösen lemondtak a háború igénybevételéről mint a nemzetközi konfliktusok megoldásáról.

³⁰ HU-MNL-OL. K63. 190. doboz. 1939. 16/7. 2818/1939. Belgrád, 1939. május. 19.

³¹ Az acélpaktum VI. cikkjének pontos tartalma: „A két szerződő fél tudatában van annak a jelentőségnek, amely a velük barátságos hatalmakkal való közös kapcsolatoknak kijár. Eltökélt szándékuk, hogy ezeket a kapcsolatokat, amelyek őket ezekhez a hatalmakkal kötik, a jövőben is fenntartják és egyező érdekeiknek megfelelően közösen fejlesztik.” Halmosy: Nemzetközi i. m. 462. o.

³² DIMK IV. 275. o.

³³ DIMK. IV. 333.o.

³⁴ Uo. 404-406. o.

Egyedül a káoszban – semlegesség és függetlenség

„Mindent összefoglalva, Jugoszlávia pillanatnyilag egy felkavart világ viharai között fekvő békés oázis képét mutatja” – fogalmazott Bessenyei György a háború kitörésének másnapján a külügyminiszternek írott jelentésében.³⁵ Külpolitikai doktrínájának megfelelően a jugoszláv kormány szeptember 2-án deklarálta semlegességét. A részleges katonai mozgósítás természetesen nem maradt el, ez azonban tovább szította a horvátok és szerbek közötti feszültséget, amit a frissen behívott katonák közötti incidensek és az általános kedvetlenség jelzett.³⁶ A belgrádi követ 1939. október 15-én készült jelentéséből kiderül milyen szemüvegen keresztül látta a magyar külügy a jugoszláv hadsereget. A követ a hadrendi összetételen és a maximális létszámon túlmenően a hadsereg hiányosságaira és személyzeti problémáira is felhívta a figyelmet. A politikai vezetés a gazdasági prosperitás érdekében elhanyagolta a hadsereg fejlesztését, s így anyagi ellátásán komoly hiányosságok ütköznek ki. Az állomány ugyan igénytelen, de ez a gépesített hadviselésben inkább hátrányos lehet. Meglepő módon a kommunista eszmék a tisztikar köreiben is elterjedtek. Összegzésében a jugoszláv hadsereg „jó katonanyagának” és a terepviszonynak köszönhetően egy védekező háborút eredményesen vívhat meg, „egy támadó háború vitelére különösen jól felszerelt modern hadsereggel szemben azonban nem látszik alkalmasnak.” Éppen ezért Bessenyei leszögezte, hogy a jugoszláv vezetés egyetlen célja a háborúból való kimaradás, a semlegesség lehet.³⁷ Komoly erősítési munkálatok indultak a magyar határ közelében, melyekről a zágrábi főkonzul és a belgrádi magyar követ is folyamatosan jelentést tett. A hadiállapot beállta Németország és Anglia, illetve Franciaország között feszültebbé tette a helyzetet, ami sok félreértést eredményezett a magyar külügyi szolgálatban is. Erre egy példa Aday János szófiai katonai attasé jelentése, melyben a jugoszláviai mozgósítást angol-francia nyomással magyarázta, azt támadó jellegűnek minősítette, a szerb tisztikart pedig háborúpártinak titulálta.³⁸ Ezt az információt a belgrádi katonai attasé tíz nappal később cáfolva kijelentette, hogy nem áll Jugoszlávia szándékában támadólag fellépni a háborúban, illetve „csupán angol-francia nyomásra Német- és Magyarországot nem fogja megtámadni.”³⁹ A mozgósításból adódó félreértéseket mind a jugoszláv, mind a magyar fél szeretne volna elkerülni, ezért Csáky biztosítékot kívánt szerezni arról, hogy a déli szomszédnak nincsenek támadó szándékai. A jugoszláv külügy hamar

³⁵ HU-MNL-OL. K63. 189. doboz. 16/1. 4443/pol.-1939. 165/pol. 1939. szám. Belgrád., 1939. szept. 2.

³⁶ HU-MNL-OL. K63. 190. doboz. 16/5. 4578/1939. 59/pol-1939. Zágráb, 1939. szept. 12.

³⁷ HU-MNL-OL. K63. 190. doboz. 16/5. 7398/1939. 197/pol-1939. Belgrád, 1939. október 15.

³⁸ HU-MNL-OL. K63. 190. doboz. 16/5. 4524/1939. 377. 156/77K.a. szám-1939. Szófia, 1939. szept. 9.

³⁹ HU-MNL-OL. K63. 190. doboz. 1939. 16/5. 4675/1939. 203. K.a. szám-1939. Belgrád, 1939. szept. 19.

tisztázta a helyzetet, hangsúlyozva, hogy a mozgósítás nem Magyarország ellen irányul, illetve annak mértékét is csökkenteni fogják.⁴⁰

Kísérlet a semleges Balkán-blokk létrehozására

A háború kezdeti szakaszában a Balkán békéjét egyik hadviselő félnek sem állt érdekében megzavarni. Németország számára politikailag közömbös volt a térség, míg az nyersanyag és élelmiszerkészletét maradéktalanul a német hadigépezet rendelkezésére bocsátotta. Anglia és Franciaország is a béke fenntartásában volt érdekelt. A balkáni államok jobban fenyegetve érezhették magukat a másik két európai nagyhatalom, Olaszország és a Szovjetunió terjeszkedési politikájától. Az olasz fasiszta nagytanács 1939. december 8-án kijelentette, hogy minden, ami a Balkánon és a Duna-medencében történik, az közvetlenül érinti Olaszországot.⁴¹ Az 1939. augusztus 23-án aláírt Molotov-Ribbentrop paktum néven elhíresült szovjet-német megnemtámadási szerződés titkos záradékában, az akkor Románia részét képező Besszarábiát a szerződő felek szovjet érdekszféraként határozták meg. A balkáni államok ekkor – ideértve Jugoszláviát is – jobban tartottak a szovjet terjeszkedéstől, mint a némettől⁴², s természetes módon gyanúval tekintettek Olaszország minden lépésére a nyugodt hangulat ellenére is. Ilyen külpolitikai kondíciók között úgy tűnt, hogy komoly lehetőség nyílik egy úgynevezett „délkeleteurópai semleges blokk” létrehozására. Az ötletet először Olaszország vetette fel még szeptemberben, azonban hamar ejtették a terveket, nehogy ez hosszabb távon esetleg akadályozza cselekvési szabadságukat.⁴³ Novemberben, ezúttal román kezdeményezésre újra felmerült a semleges blokk tervezete. Az elképzelés szerint a blokkot a Balkán-antant tagjai alapították volna, melyhez csatlakozik Magyarország és Bulgária, illetve megszerzik Olaszország jóindulatú támogatását.⁴⁴ A szerződő felek „semlegességi deklarációt tennének”, de *csak* a jelenlegi konfliktus vonatkozásában, valamint bármelyik tagállam külső „megtámadásának esetére konzultációt és legalább jóindulatú semlegességet provideálna”. Hogy Bulgária és Magyarország számára vonzóbbá tegyék a blokkhoz való csatlakozást, a balkáni status quo garantálásától eltekintettek volna a szerződés megszövegezésénél.⁴⁵ A magyar külügyi apparátusban rengeteg kérdőjel jelent meg a blokkal kapcsolatban, ugyanis hivatalos úton nem keresték fel sem a külügyminisztert, sem az egyes követségeket, így azok kénytelenek voltak egyéb úton információt szerezni. November 16-án a külügyminiszter

⁴⁰ DIMK. 527; 543. o. – MNL OL. K63 190. doboz. 1939 16/5. 4977/1939. 175/pol-1939. Belgrád, 1939. szept. 26.

⁴¹ Czettler Antal: Teleki Pál és a magyar külpolitika. 1939-1941. Magvető Kiadó. Budapest. 1997. 85. o.

⁴² Czettler: Teleki i. m. 87. o.

⁴³ Juhász: Magyarország i. m. 228-229. o.

⁴⁴ Czettler i. m. 86. o.

⁴⁵ DIMK. IV. 601. o.

helyette, hogy tisztázza a magyar külügyi értesüléseket, illetve a vezetés álláspontját a tervezettel kapcsolatban, leiratot intézett valamennyi követséghez, főkonzulátushoz és konzulátushoz. Ebben leszögezte, hogy az ötletgazda minden bizonnyal Románia, amely így szeretne biztosítékot szerezni egy szovjet támadás esetére; az ötlet leglelkesebb támogatója pedig Törökország. Jugoszlávia szintén élénken érdeklődött, azonban „annak érdekében látszólag nem hajlandó fellépni”, Bulgária pedig tartózkodó álláspontot képvisel, hiszen nekik is komoly területi követeléseik (Dél-Dobrudzsa) vannak Romániával szemben. Olaszország elsősorban a szovjet balkáni előre nyomulás elleni eszközt látott a tervezetben. A külügyminiszterhelyettes három pontot határozott meg a magyar csatlakozás feltételeként: „1. a szervezkedés nem irányulhat harmadik állam ellen, 2. nem jelentkezhetik jogi instrumentumok formájában és 3. a kollaboráció őszintesége érdekében legalábbis letompítandók a köztünk és a velünk kollaborálni kívánó államok közötti ellentétek, mert rendezetlen állapotok fenntartása érdekében egyoldalú áldozatra nem vagyunk kaphatók, még kevésbé pedig azok fenntartására ígéretet tenni.”⁴⁶ Ebből látszik, hogy a magyar külügy nem zárkózott el a semleges blokkhoz való csatlakozástól, azonban felismerve a terv mögött meghúzódó – elsősorban román – érdekeket, tisztázni szeretne volna az egyes államok között fennálló érdekellentéteket. Ezekből pedig nem volt hiány. Magyarország és Bulgária revíziós követelésekkel rendelkezett Romániával és Jugoszláviával szemben, míg ez utóbbi két állam a status quo fenntartásában volt érdekelt; a két déli szomszéd, Görögország, valamint Törökország pedig már elköteleződött a nyugati hatalmak felé. Ezeket az ellentétes irányú törekvéseket nem tudta kellő mértékben ellensúlyozni az a közös érdek, hogy a növekvő német expanzióval szemben csak egy kifelé egységet mutató balkáni semleges blokk képes ellenállni. Ezt a jugoszláv külügyminiszter is felismerve, fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a „dunai államok szolidaritását egyelőre minden eszközzel fenn kell tartani.”⁴⁷ 1939 decemberében Bessenyey – olasz kollegájával egyetértésben – aggályait fejezte ki a realitásokat illetően. Véleménye szerint „a semlegesség gazdasági fogalmának értelmezése körül az angol, francia és német felfogás nemsokára a Balkánon is a legélesebben szembekerülnek egymással. Könnyű előrelátni, hogy ebben a kérdésben pl. Magyarország és Jugoszlávia teljesen más álláspontot fognak elfoglalni, mint Törökország.”⁴⁸ Mire a szerződéstervezet letisztázódott, a török külügyminiszter sem fűzött sok reményt a blokk létrehozásához, ugyanakkor teljesen mégsem

⁴⁶ Uo. 614-617. o.

⁴⁷ HU-MNL-OL. K63. 190. doboz. 1939. 16/7 7894/1939. 7393. Belgrád, 1939. november 23.

⁴⁸ DIMK. 644-645. o.

került le napirendről.⁴⁹ A sok nézeteltérés és tisztázatlan kérdés miatt elhúzódó üzenetváltásokat végül az az olasz elhatározás tette értelmét vesztté 1940 tavaszán, hogy belépnek a háborúba Németország oldalán, hiszen a terv egyik sarkalatos pontja az volt, hogy Olaszország egyfajta védnöke lesz a semleges államok tömörülésének.⁵⁰

Magyar – jugoszláv kapcsolatok a „furcsa háborúban”

A „furcsa háború” időszakában a magyar külpolitika alapvető célkitűzései nem változtak, a főleg gazdasági területen jelentkező német nyomás viszont folyamatosan nehezítette a Teleki kabinet külpolitikai helyzetét.⁵¹ Ennek hatására még inkább felértékelődött az Olaszországgal fenntartott jóviszony, mert Róma egyébként is igyekezett megtartani ekvivalens pozícióját a tengelyen belül kialakuló német hegemoniatörékvésekkel szemben. Az olasz külpolitikai gondolkodásban Albánia megszerzése után is jelen volt a további balkáni hódítás gondolata, részben a német katonai sikerek ellensúlyozására, részben pedig Mussolini „Mare Nostrum” koncepciójából fakadóan. Az olaszok Jugoszláviát tekintették legnagyobb riválisuknak a térségben, noha tisztában voltak azzal, hogy hadseregük képtelen lenne megvívni egy nagyobb volumenű háborút, a délszláv állam feletti katonai győzelmet valószínűnek tartották.⁵² A „Duce” 1940 januárjától kezdődően folyamatosan játszadozott egy Jugoszlávia elleni támadás gondolatával.⁵³ A jugoszláv vezetés tisztában volt az őket érő olasz aspirációkkal, ami bizalmatlanságot szült jugoszláv diplomáciai körökben.⁵⁴ Miközben a magyar vezetés komoly külpolitikai erőfeszítéseket tett az erdélyi kérdés napirendre tűzéséért, egyre többen lehetségesnek tartottak egy Románia elleni szovjet-magyar háborút. Antonescu ezért Olaszországban tárgyalt Cianoval, hogy megtudja milyen olasz magatartást várhat egy ilyen konfliktus esetén. Tekintettel, hogy Mussolini legnagyobb ellenségének a Szovjetuniót tartotta a Balkánon, garanciát adott a románoknak a katonai segítségnyújtásra háború esetén.⁵⁵ Ciano, hogy a helyzet eskalálódását megakadályozza, Velencébe hívta Csáky Istvánt. Az 1940. január 5-én, 6-án és 7-én megtartott találkozó fő témája a román-magyar viszony és az olasz garancia volt, a megbeszéléseken azonban bőven esett szó a balkáni status quoról is.

Az olasz külügyminiszter kielégítőnek tartotta az olasz-jugoszláv viszonyt, de

⁴⁹ Uo. 660-661. o.

⁵⁰ Czettler: Teleki i. m. 91. o.

⁵¹ Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája a „furcsa háború” idején. Történelmi Szemle. 4. évf. 4. szám. 1961. 480-481. o.

⁵² Kershaw: Fateful i. m. 147. o.

⁵³ Hadži-Jovančić: The Third Reich i. m. 171. o.

⁵⁴ DIMK. 679. o.

⁵⁵ Az erdélyi kérdéssel ekkor bővebben foglalkozik Juhász Gyula: „A Teleki-kormány külpolitikája a „furcsa háború” idején” című művében.

szorosabb kapcsolatot nem óhajtott kialakítani Belgráddal, mert ez behatárolhatta volna az ország későbbi cselekvési szabadságát. Csáky szóvá tette az olasz propaganda negatív hatásait Horvátországban, ami kellemetlen helyzetbe hozhatja Magyarországot a januárban összeülő Balkán-antant konferencia előtt. Ciano kijelentette, hogy „igyekezni fognak a status quo fenntartani és Jugoszlávia ügyeibe mindennemű beavatkozástól tartózkodni, kivéve azt az esetet, 1. ha Jugoszláviában kitörne a bolsevizmus vagy 2. ha a németek próbálnának Jugoszláviában valamit kezdeni.” Ezen kívül pontos tervvel rendelkeztek arra az estre is, ha a két feltétel valamelyikének beteljesedése esetén intervencióra lesz szükség. Ha az események így alakultak volna, Mussolini elég erősnek érezte Olaszországot és Magyarországot ahhoz, hogy közösen biztosítsák a Nyugat-Balkán stabilitását.⁵⁶ Az olasz és magyar külpolitikai elképzelések ez esetben nem keresztezték egymást. A magyar fél ugyan rendelkezett revíziós követelésekkel Jugoszláviával szemben, de ez jóval kisebb mértékű és súlyú volt, mint Románia esetében; ráadásul a Teleki és Csáky féle külpolitika egyik fontos támasza volt a jugoszláv állammal fenntartott jóviszony, valamint annak semlegessége. Ezt a gondolkodásmódot markánsan jellemezte a Budapest-Belgrád-Róma vonal együttműködésének hangsúlyozása, amelyben Telekiék a német nyomással szembeni semleges magatartás egyik legfontosabb pillérét látták. Az olasz vezetés azonban, mint láthattuk nem ragaszkodott ennyire a jugoszláv szövetséghez; sőt, ha saját érdekei úgy hozták volna, a két állam közötti fegyveres konfliktust sem tartotta elképzelhetetlennek. Ennél még plasztikusabb, hogy a magyar követeléseket Olaszország nem tudta teljes mértékben támogatni, hiszen elsődleges céljuk a Szovjetuniót a Balkántól távol tartása volt, így minden a szovjetekkel való együttműködést kizártnak tartottak. A tárgyalásokat követően az olasz külügyminiszter naplójában a magyar külpolitikát az olyan emberhez hasonlította, „akik kiabálnak, hadonásznak és fenyegetőznek azért, hogy akadályozzák meg őket abban, hogy a verekedésbe belekeveredjenek.”⁵⁷

1940. február 2-án ült össze a Balkán-konferencia Jugoszlávia, Románia, Görögország és Törökország részvételével. Nem sokkal korábban Csáky olyan információt kapott, miszerint a konferencián az egyik fő téma egy jugoszláv-román politikai szerződés katonai aspektusainak tisztázása lesz. Cincar-Marković cáfolta az értesüléseket, s hozzátette, hogy a konferencia semmilyen új szövetséget vagy deklarációt nem fog eredményezni.⁵⁸ Mint Bessenyei György február 13-án elküldött jelentéséből kiderül, a jugoszláv külügyminiszter még a konferencia előtt utasította budapesti követét, hogy keresse fel Csákyt és kérjen tájékoztatást a magyar

⁵⁶ DIMK 673. o.

⁵⁷ Ciano, Galeazzo: Ciano gróf naplója. 1939-1943. Ármádia Kiadó. H. n. 1999. 166. o.

⁵⁸ DIMK. 683. o.

követelésekről a balkáni államokkal szemben, hogy azokat Jugoszlávia kvázi képviselni tudja a konferencián. Minthogy azonban a magyar külügyminiszter ekkor betegséggel küszködött, a találkozó nem jött létre, így a messzemenő gesztus sem jutott Csáky tudtára.⁵⁹ A résztvevő államok által február 6-án közölt zárónyilatkozat harmadik pontja kimondta, hogy a szövetség egyetlen másik állam ellen sem irányulhat, ugyanakkor „közösén óvják meg mindegyiküknek a függetlenséghez és a nemzeti területükhöz való jogát”.⁶⁰ Ez a formula erős visszhangot váltott ki a magyar diplomáciai vezetésben, mert az idézett szöveget úgy értelmezték, hogy a résztvevő tagállamok garantálják egymás területi integritását, s a Pester Lloyd február 7-i vezércikke hangsúlyozta, hogy a magyar-román területi ellentétet még a háború vége előtt rendezni kell.⁶¹ A heves magyar reakció meglepte a résztvevő államokat, amelyek igyekeztek rámutatni, hogy a kommunikében használt formula éppen Magyarország és Bulgária érdekében született a „területi integritás” passzus helyett.⁶² Még Ciano is szükségét érezte kifejezésre juttatni a magyar értelmezéstől eltérő véleményét.⁶³ A belgrádi magyar követ már február 6-án találkozott Cincar-Marković-tyal, aki a záróokmányt három pontban foglalta össze: béke, semlegesség, szomszédokkal való együttműködés. Bessenyei kérdésére, miszerint hogyan kell értelmezni a harmadik pontban található „veiller en commun” kifejezést, a külügyminiszter azt válaszolta, hogy „a kifejezésnek semmi különleges jelentősége nincs, csak a már úgylis meglévő és a Balkán-paktumban előírt együttműködés gondolatának akartak újból kifejezést adni”, majd hozzátette „az elhangzott beszédek csakúgy, mint a kommunikét nem az egyes szavak, hanem az egészben megnyilatkozó szellem szerint kell megítélni, mely...(a) béke, semlegesség és együttműködés hármasszavában foglalható össze.” A követ elemzése szerint a tagállamok igyekeztek mind az angol-francia, mind a német-szovjet együttműködéstől távolságot tartani, amit a semleges Olaszország felé tett gesztusként lehet értelmezni. Jugoszláviával kapcsolatban Cincar-Marković hozzáfűzte, hogy a délszláv állam nagy erőfeszítéseket tesz semlegessége fenntartására, és „evégből igyekeznek magyar-román és bolgár-román viszonylatban közvetíteni és a...területi kérdések megoldását a háború utánra halasztani...utóbbi időben mindjobban hangsúlyozzák, hogy eme törekvésük megfelel az olasz politika felfogásának is.”⁶⁴ A jugoszláv reakció őszinteségét bizonyítja a jugoszláv külügyminiszterhelyettes tájékoztatója az ankarai követ számára a Balkán-antant konferenciával kapcsolatban. Ebben Simljanić

⁵⁹ HU-MNL-OL. K63. 193. doboz. 1940. 16/7. 26/pol-1940. Belgrád, 1940. február 13.

⁶⁰ Czettler: Teleki i. m. 96. o.; Juhász: A Teleki i. m. 497. o.

⁶¹ Czettler: Teleki i. m. 96. o.

⁶² Uo.

⁶³ Uo. 97. o.

⁶⁴ HU-MNL-OL. K63. 1940. 193. doboz. 16/7. 30/pol. Belgrád, 1940. február 6.

szintén leszögezte, hogy az okmányzáró kommunikében kifejezetten engedékenységet szerettek volna közvetíteni Magyarország és Bulgária felé, így a nagy vihart kavaró magyar értelmezésnek pont az ellentétét igyekeztek kommunikálni. Azt azonban érdemesnek tartotta hozzáfűzni a külügyminiszterhelyettes, hogy más megvilágításban a magyar álláspontot egyfajta Olaszország irányába tett jelzésként is lehet értékelni, amelyet a románoknak nyújtott olasz ígéret váltott ki.⁶⁵

A hatalmi viszonyok átrendeződése – út a második bécsi döntésig

Az 1940-es év első két harmadában a magyar külpolitika mindent megtett a Romániával szembeni területi revízió érvényre juttatása érdekében. Ennek a dolgozatnak nem célja a magyar-román ellentét pontos rekonstruálása, ezért a második bécsi döntésig vezető útnak csak a Jugoszláviát is érintő eseményeit kívánja érinteni.

A magyar külpolitikai vezetésben komoly nézeteltérések adódtak 1940 tavaszán. A gyors német sikerek, valamint egy Románia elleni közös német-magyar hadmozdulatnak a német részről történő felvetése⁶⁶ felerősítette azokat a hangokat a magyar katonai vezetésben, amelyek a semlegességi politika feladását, s ezzel együtt a Németország mellett történő hadba lépést szorgalmazták.⁶⁷ Hogy semlegesség politikáját Teleki eredményesen folytathassa, 1940. április 17-én levelet küldött Adolf Hitlernek. Ebben felvetette egy olasz-német-magyar hármas találkozó szükségességét, annak érdekében, hogy „minden eshetőségre mind a három állam fel legyen készülve, meglepetés ne érhesse, illetve bevégzett tények elé ne állíthassák őket” a Balkánon, valamint a Duna-medencében.⁶⁸ Németország nem tűrhetett semmilyen konfliktust a Balkánon, ezért ellenzett minden Románia ellen irányuló magyar tervet. Hitler válaszelevelében kifejtette, hogy egyik államnak sem érdeke egy hármas találkozó, mert az nagy feltűnést keltene a nemzetközi politikában, illetve bármilyen kezdeményező lépés beláthatatlan következményekkel járhat a Balkánon.⁶⁹ A német elutasító magatartás természetesen nem tántorította el a magyar külügyi vezetést attól, hogy Romániával szemben fennálló követeléseit kielégítse. E tervben fontos szerepe volt Jugoszláviának, hiszen nem volt egyértelmű a délszláv állam magatartása egy romániai konfliktus esetén. A két balkáni állam között ekkor még mindig politikai-katonai szerződés volt érvényben. A jugoszláv vezetés ezidőtájt a lehető legnagyobb nyugalommal próbálta követni a nemzetközi viszonyok alakulását, de érezte a folyamatos

⁶⁵ A Horthy korszak Magyarországja jugoszláv szemmel. Szerk. Hornyák Árpád. Kronosz Kiadó/MTA BTK Történettudományi Intézet. Pécs. 2016. 294-295. o.

⁶⁶ Ezt az eshetőséget csak arra az esetre tartották lehetségesnek, ha veszélybe kerülnének a romániai olajmezők, melyek Németország olajimportját biztosították.

⁶⁷ Czettler: Teleki i. m. 102-105. o.

⁶⁸ DIMK IV. 772. o.

⁶⁹ Czettler: Teleki i. m. 109. o.

fenyegetettséget. Egyre inkább számításba vették a Szovjetunió balkáni érdekeit, mert remélték, hogy a tengely bármilyen katonai lépést tesz a Balkánon, az sérteni fogja a szovjeteket, így a három nagyhatalom egyike sem fog kockázatot vállalni.⁷⁰ Az olasz fenyegetés hatására Jugoszlávia felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval, s szovjet segítséget várt hadserege felfegyverzésére.⁷¹ Emiatt a magyar-jugoszláv viszonyban átmeneti elhidegülés mutatkozott, amit Besseney követ az eltérő külpolitikai aspirációkkal magyarázott. Ahogy ő fogalmazott „...itt mindinkább tért hódít az a felfogás, hogy ha komolyra fordul a dolog, Magyarország és Jugoszlávia két ellentétes táborban lesz és így az egész barátkozási akciónak nincs sok értelme.”, azt ugyanakkor hozzátette, hogy hosszú távon a magyar-jugoszláv kapcsolatok lényegében nem fognak változni.⁷² Hitler májusi nyugati offenzívája tovább fokozta Belgrád nyugtalanságát. Egyrészt Jugoszlávia ugyan egyre szorosabb gazdasági kötelékekkel kapcsolódott Németországhoz, mégis egész addigi politikájuk, illetve a közvélemény is elsősorban Franciaország felé orientálódott. Másrészt a francia vereség még nagyobb német nyomást eredményezhetett a Balkánon, amit az angolok önmagukban kevésbé tudtak ellensúlyozni. Az a félelem is felütötte a fejét, hogy Olaszország kihasználva az alkalmat, megindítja a már régebb óta tervezgetett párhuzamos háborúját, melynek egyik fő célpontja Jugoszlávia lenne.⁷³ Az olasz hadüzenet Franciaország és Anglia ellen, illetve Franciaország gyors veresége egyaránt sokkolta a jugoszláv vezetést és közvéleményt. Smiljanić is ebben a hangnemben nyilatkozott a belgrádi magyar követnek. A külügyminiszterhelyettes szerint elkerülhetetlenné vált az európai német hegemonia, Angliára pedig nem lehet számítani, mert Franciaország esete a sokadik példa arra, hogy egyedül hagyja szövetségesét a harctéren. Innentől szerinte „egyetlen kiút...a délkelet-európai államok legszorosabb összefogása és az orosz támogatás igénybevétele volna, mivel utóbbinak semmiképpen sem lehet érdeke egy Balkánra is kiterjedő német hegemonia.”⁷⁴ Hasonló reakciók érkeztek a Horvát Bánság területéről is. A zágrábi magyar főkonzul, Bartók László arról számolt be, hogy a horvát közvélemény – a német politika hatására – egyre gyanakvóbb Mussolinival szemben, s „általánosan hallani lehet, hogy a diktátorok szavaira adni nem lehet.” Annak hatására, hogy két legfontosabb külpolitikai partnere hadba lépett, Magyarországnak is egyre nehezebbé vált féltve őrzött semlegességének fenntartása. Ugyanígy a jugoszláv politika mozgástere is

⁷⁰ HU-MNL-OL. K63. 192. doboz. 1940. 16/1. 2142/1940. 81/pol-1940. Belgrád, 1940. április 12.

⁷¹ Pavlowitch, Stevan K.: Hitler's New Disorder: The Second World War in Yugoslavia. Oxford University Press. New York. 2020. 24. o.

⁷² Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936-1945 V. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig. Szerk. Juhász Gyula. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1982. 156-157. o.

⁷³ HU-MNL-OL. K63. 192. doboz. 1940. 16/1. 2858/1940. 74/pol-1940. Zágráb, 1940. május 24.

⁷⁴ HU-MNL-OL. K63. 192. doboz. 1940. 16/1. 3298/1940. 121/pol-1940. Belgrád, 1940. június 14.

folyamatosan szűkült, amit Maček is a Szovjetunió felé történő nyitással igyekezett tágítani.⁷⁵

A Szovjetunió 1940. június 26-án ultimátumot adott a román kormánynak Besszarábia és Észak-Bukovina átadására. Az egy nappal később összeülő magyar minisztertanács kijelentette, hogy amennyiben Románia a Szovjetunió igényeit kielégíti, úgy kényszeríteni kell arra, hogy a Magyar Királysággal szemben is hasonlóan járjon el.⁷⁶ A helyzet a háború kitörése óta talán még egyszer sem vált ennyire feszültté a Balkánon. Németország minden eszközét bevetette annak érdekében, hogy a fegyveres konfliktus elkerülhető legyen, hiszen ekkor még egy Anglia elleni invázió gondolkodtak. A mozgásba lendült német délkelet-európai diplomácia minden lehetséges úton igyekezett meggyőzni a magyar vezetést a támadás értelmetlenségéről. Viktor von Heeren, Németország belgrádi nagykövete például úgy próbálta meggyőzni a magyar követet, hogy Magyarországnak azért nem áll érdekében fegyveresen elintézni a konfliktust, „mert a nagy európai újjárendezés keretében úgylis meg fogják kapni azokat a területeket, amelyekre jogos igények vannak”, továbbá Németországnak szándékában áll a békekötés után megtervezni a dunai Wehrwirtschaft-ot, ami kielégítő gazdasági körülményeket fog teremteni a térség államainak.⁷⁷ Az egyre feszültebbé váló helyzetben a jugoszláv külügy egy francia nyelvű jegyzékben tájékoztatta Csáky Istvánt, hogy ahogy korábban is, most is közvetíteni kívánnak a két fél között, valamint remélik, hogy egyik fél sem lesz kapható meggondolatlan cselekedetekre.⁷⁸ Az ez ügyben kifejtett jugoszláv buzgalom félreértésekhez vezetett. Július 10-i jelentésében Bessenyei arról számolt be Csákyknak, hogy a román külügyminiszter megbízta a romániai jugoszláv követet, hogy közvetítse a román tárgyalási szándékot Magyarország felé. A követ szerint Manoilescu egy barátsági deklaráció, esetleg egy katonai szerződés aláírását tartotta célszerűnek.⁷⁹ A magyar külügyminiszter válaszában nem zárkózott el a tárgyalás elől, ugyanakkor leszögezte, hogy a magyar fél nem elégszik meg apró határkiigazításokkal, mivel minél több magyart és minél kevesebb román szeretne visszakapni, a területi engedményeket lakosságcserével kellene kiegészíteni. Az üzenet végén Csáky feltette a kérdést, hogy a jugoszláv kormány előtt teljesen tisztázva vannak-e a *komoly* román területi engedmények.⁸⁰ Másnap a budapesti román követ tagadott minden román féltől érkező kezdeményezést és jugoszláv közvetítési kérelmet.⁸¹ Csákyt továbbra is foglalkoztatta a kérdés, hogy mi lesz a jugoszláv magatartás abban az esetben, ha mégis kitörne

⁷⁵ HU-MNL-OL. K63. 192 doboz. 1940. 16/1. 3287/1940. 91/pol-1940. Zágráb, 1940. június 14.

⁷⁶ Juhász i. m. 235. o.

⁷⁷ DIMK V. 285. o.

⁷⁸ Uo. 233. o.

⁷⁹ Uo. 316. o.

⁸⁰ Uo. 327-328. o.

⁸¹ Uo. 331. o.

a háború Magyarország és Románia között. Július 13-án a belgrádi követ beszélgetést folytatott Dragiša Cvetković-tyal, mely során a miniszterelnök kifejtette, hogy Jugoszlávia továbbra is a semlegesség talaján áll, az ország kapcsolata kitűnő a tengellyel, viszont ő maga nem ért egyet az orosz szimpátiával, s „ha választania kellene egy német vagy szovjet malom között, habozás nélkül az elsőt választaná.”⁸² A magyar-román diplomáciai konfliktussal kapcsolatban megjegyezte, hogy Románia saját magát hozta ilyen nehéz helyzetbe azzal, hogy mindeközben nem volt hajlandó a minimális magyar követeléseket sem teljesíteni. Cvetković tudta, hogy Magyarország előbb-utóbb velük szemben is benyújtja követeléseit, ezért igyekezett azok elébe menni, hátha a látszólag engedékeny magatartás előnyösebb helyzetet teremt számukra a jövőt illetően. Tisztázta, hogy a jugoszláv kormány tudatában van a velük szemben is fennálló magyar igényeknek, ők azonban ezeket teljesíthetőnek tartják, mert más jellegűek és jóval kisebbek, mint a román esetben. A magyar követ, hogy a külügyminiszterhelyettesből kicsalogassa a választ a jugoszláv magatartás kérdésére háború esetén, együttérzését fejezte ki a kényelmetlen jugoszláv helyzettel kapcsolatban. Erre Smiljanić határozottan azt felelte, hogy a „mai gyökeresen átalakult helyzetben már nem a szerződések, hanem kizárólag az egyes nemzetek életérdekei irányadóak.”⁸³ A követ természetesen rögtön megértette, hogy Smiljanić mire céloz. Még az előző jelentésének elküldése napján, július 15-én egy második jelentésben összegezte a jugoszláv államférfiakkal való beszélgetések során kialakult véleményét. Eszerint Jugoszlávia cselekvését két ellentétes tényező eredménye fogja meghatározni. A délszláv állam a háború kezdete óta semlegességre és békére törekedett, „mert mint területileg szaturált állam a háborúban kevés nyerni, de annál több veszteni valója lenne.” Ennek ellenére a vezető körök – külön kiemelve a katonai vezetést – könnyen lehet, hogy fegyvert ragadnának Románia érdekében az érvényben lévő katonai konvencióból, illetve az angolbarát beállítódásból következően. A lehetséges jugoszláv háborús célok között Magyarország területi túlsúlyának megakadályozása, Pécs megszerzése, valamint a térség stabilitásának visszaállítása szerepelhet. A legrealisabbnak tűnő forgatókönyv szerint „a jugoszlávok az első pillanatban megelégednének nagyobb számú csapatoknak a magyar határra való eltolásával és egy erélyes diplomáciai és sajtó akcióval, míg további magatartásukat az események alakulásától tennék függővé.” Ha a harctéren a szerencse a magyar hadsereg mellé áll, Jugoszlávia nem fog beavatkozni, ellenkező esetben számolni kell ezzel a lehetőséggel.⁸⁴ Időközben a német magatartás változásából következően, lehetőség nyílt a balkáni területi kérdések

⁸² HU-MNL-OL. K63. 192. doboz. 1940. 16/1. 3855/1940. 145/pol-1940. Belgrád, 1940. júl. 14.

⁸³ DIMK V. 333-334. o.

⁸⁴ Uo. 334-335. o.

felülvizsgálatára.⁸⁵ Ennek egyik pozitív velejárója volt a magyar-román ellentétek tárgyalásos úton történő elsimításának reménye, de emellett felmerült az egész délkelet-európai status quo új alapokra helyezése is. Jugoszlávia német megítélése romlani kezdett ebben az időszakban, köszönhetően Pál régensherceg levelezésének elfogása miatt, amely tartalmazta az angol szálak életben tartására tett erőfeszítéseket a német nyomás ellensúlyozása érdekében. Pálról köztudott volt angolbarátsága, egyszer ő maga nyilatkozott erről a következől: „Jugoszláv nép nincs, vannak szerbek, horvátok és szlovének. Jugoszláv legfeljebb egyvalaki van, az én volnék, de én meg angolnak érzem magam.”⁸⁶ Sztójay Döme augusztus 1-i jelentése kiválóan példázza a német propagandagépezetnek hangváltását. A berlini követ fogalmazása szerint „Jugoszlávia a pánszláv idea déli exponense, s mint olyan, Oroszország közelebbi célja! Jugoszláviát tehát gyöngíteni kell! Ezt hallottam a közelmúltban többszörösen. Sőt salzburgi sajtóköri körökben még Jugoszlávia felosztásáról is esett szó.” Eszerint a Nyugat-Balkánt – a németek lakta területeket kivéve – olasz befolyás alá kell helyezni, annak érdekében, hogy Olaszország minél délebbre legyen lekötve, s így véletlenül se kerüljön Közép-Európa miatt ellentétbe a Harmadik Birodalommal. A jelentés legvégén Sztójay hozzátette, hogy Hitler végső célja a Balkán-antant szétrobbantása, ami Anglia teljes kiszorítását eredményezte volna a félszigetről.⁸⁷ A magyar-román tárgyalások kezdetének árnyékában Szabó László, római magyar katonai attasé megbízást kapott, hogy megbeszélést folytasson az olasz katonai felsővezetéssel, illetve Mussolinival és Cianoval. Az eszmecserék tárgya egy Jugoszlávia elleni olasz-magyar katonai együttműködés részleteinek kidolgozása volt. Szabó augusztus 16-án kelt jelentéséből kiderül, hogy három nappal korábban előzetes tárgyalásokat folytatott Mario Roatta tábornokkal, akivel abban maradtak, hogy a „Duce”-val való egyeztetést követően tisztázzák az együttműködés részleteit. Mivel Mussolini Riccionében tartózkodott, a katonai attasét a külügyminiszter fogadta 16-án. Ciano „nagy érdeklődéssel hallgatta” Szabó előadását a „tisztán elméleti alapból” kiinduló Jugoszlávia elleni kooperáció lehetőségéről. Azt, hogy a megbízást Szabó pontosan kitől kapta nem tisztázta, de azzal a kijelentéssel, hogy a „magyar kormány szívesen részt venne egy Jugoszlávia elleni fegyveres akcióban” Teleki és Csáky szavait tolmácsolta. A magyar vezetés együttműködésének elsődleges feltételeként a Romániával fennálló viszály számukra kielégítő mielőbbi megoldását hangsúlyozta, hiszen így keletről nagyobb számú csapatokat tudtak volna leplezetten áthelyezni a jugoszláv határ közelébe. Ciano igyekezett még nem időszerűnek minősíteni egy Jugoszlávia elleni háborút, az ezredes viszont biztosra vette,

⁸⁵ Czettler: Teleki i. m. 142. o.

⁸⁶ Barcza György: Diplomataemlékeim 1911-1945 I. Európa-História Kiadó. Budapest. 1994. 489. o.

⁸⁷ DIMK V. 398-399. o.

hogy amint Németország „békére” kényszerítette Angliát, Olaszország azonnal támadásba lendül.⁸⁸ Egyéb forrás hiányában Szabó diplomáciai akciója nehezen értelmezhető, hiszen az olyan időpontban valósult meg, amikor a magyar külügyi vezetés pacifikálni szeretne volna Jugoszláviát egy magyar-román háború esetére. Az egyik lehetséges magyarázat, hogy Telekiék közelinek vélték Anglia legyőzését és a magyar-román konfliktus megfelelő rendezését, ami így lehetővé tette volna a Jugoszláviával fennálló revíziós követelések napirendre tűzését. A korábbi magyar diplomáciai manőverezésekre tekintettel számításba kell venni azt a lehetőséget is, hogy a kormány azt kívánta kommunikálni Mussolini felé, hogy amennyiben latolgat egy Jugoszlávia elleni támadást, úgy a magyar katonai segítség fejében szükséges kiállnia a Romániával szemben fennálló magyar területi igények kielégítése mellett.

A második bécsi döntéssel a Magyar Királyság nemcsak 46.000 négyzetkilométernyi területtel és 2,6 millió lélekkel gyarapodott (melynek 51 százaléka volt magyar nemzetiségű),⁸⁹ de a közép-európai térség középhatalmává is vált. A súlynövekedés viszont nem járt negatív következmények nélkül. Már pár órával a bécsi döntés kihirdetését követően kénytelen volt Csáky István aláírni egy jegyzőkönyvet, amelynek értelmében a Volksbund vált a magyarországi németiség kizárólagos képviselőjévé, *de facto* állammá vált az államban.⁹⁰ Ezzel párhuzamosan a magyar belpolitikában szélsőséges jobbrtolódás volt megfigyelhető és tovább nőtt az ország gazdasági-politikai kitettsége Németország irányában. Az ország külpolitikai mozgástere minimálisra zsugorodott. A brit vezetés ugyan kijelentette, hogy őket a második bécsi döntés közvetlenül nem érinti, mert Romániát nem tekintik szövetségesnek, ennek ellenére nem fogadnak el semmilyen 1939. szeptember 1-je óta bekövetkezett területváltozást.⁹¹ A német győzelemben mindvégig kételkedő Teleki félelmei tehát igazolódni látszottak, miszerint a háborút követő béketárgyalásokon a Magyar Királyság nem lesz képes maradéktalanul birtokában tartani a megszerzett területeket. Az adott pillanatban ez azonban nem tűnt fel a többségnek, a német győzelem a közvélemény számára biztos volt.

⁸⁸ Uo. 472-475. o.

⁸⁹ Fülöp Mihály – Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a 20. században. Aula Kiadó. Budapest. 1998. 234. o.

⁹⁰ Czettler: Teleki i. m. 177. o.

⁹¹ Barcza: Diplomataemlékeim i. m. 476. o.

Barátság érdekek mentén

Az újabb magyar területgyarapodás még nehezebb helyzetbe hozta a továbbra is semleges politikát folytatni kívánó Jugoszláviát. A délszláv állam az egyik legfontosabb külpolitikai partnerét veszítette el Ion Antonescu romániai hatalomátvételével és feltétlen németbarátságával, ráadásul 1940. október 3-án Románia felmondta minden helyi jellegű szövetségi kötelezettségét. A politikai vezetés számára pozitív fejleménynek számított, hogy sikerült elkerülni a szovjet-román háborút, ezzel együtt a szovjet csapatok megjelenését a jugoszláv határon, ugyanakkor komoly aggodalmat okozott, hogy a magyar külpolitika utolsó célpontjai csak a bácskai és bánáti területek lehettek.⁹² Az effajta híresztelések hamar elterjedtek a külügyminisztériumok, illetve követségek között. Ezeket Csáky „abszurdumnak” nevezte és kijelentette, hogy „a magyar kormánynak nem áll szándékában bármilyen ilyen jellegű kezdeményezést tenni.”⁹³ A belgrádi magyar követ lesújtó hangon írt a jugoszláv külpolitikai cselekvési képesség devalválódásáról a háború kitörése óta. Október 17-i jelentése kiváló bizonyítéka ezen benyomásának: „Az átmenet a két és félév előtti helyzetből, amikor a Kis- és Balkán entente-on kívül a nyugati nagyhatalmakra is támaszkodhattak és emellett valamennyi szomszédjukkal tűrhető viszonyt tartottak fenn, a jelenlegi – Románia összeomlása óta most már teljesnek mondható – elszigeteltségbe túl gyors volt... Végeredményképpen a helyzetet úgy lehetne jellemezni, hogy Jugoszlávia megszűnt az európai külpolitika aktív tényezője lenni és tehetetlen passzivitásban várja a bekövetkezendőket.”⁹⁴

Németország, Olaszország és Japán 1940. szeptember 27-én aláírta a háromhatalmi egyezményt, amelyben a szerződő felek hitet tettek az együttműködés mellett a „nagy kelet ázsiai tér” és az európai status quo megváltoztatása, illetve a „tartós béke” érdekében.⁹⁵ Az egyezményhez az eredeti elképzelések szerint további államok nem csatlakozhattak; a berlini magyar követ azonban már szeptember 28-án jelezte, – külügyminiszteri utasítás hiányában – hogy Magyarország szívesen csatlakozna a paktumhoz. Csáky másnap utasította a Sztójay Dömét és Villani Frigyes római követet, hogy tudakolják meg, milyen kötelezettséggel járna Magyarország számára a csatlakozás. Ernst von Weizsäcker, német külügyi államtitkár ekkor tisztázta, hogy a háromhatalmi egyezmény nem nyitott szerződés, nem tervezik további államok csatlakozását.⁹⁶ A német hozzáállás hamar megváltozott ebben a kérdésben. Októberben már megkezdődtek a tárgyalások Magyarország csatlakozásáról, melynek eredményeképpen

⁹² DIMK V. 582. o.

⁹³ A Horthy korszak i. m. 308. o.

⁹⁴ HU-MNL-OL. K63. 192. doboz. 1940. 16/1. 5931/1940. 201/pol-1940. Belgrád, 1940. október 17.

⁹⁵ Halmosy: Nemzetközi i. m. 502-503. o.

⁹⁶ Czettler: Teleki i. m. 199. o.

Magyarország 1940. november 20-án Bécsben – első nem alapító államként – csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez.

Olaszország 1940. október 28-án támadást indított Görögország ellen a megszállt Albánia területéről. Az olasz hadicélok kimerültek presztízsük növelésében, illetve olyan stratégiai pontok megszerzésében, ahonnan támadni tudnák az előretolt brit csapatokat a Földközi-tenger keleti részén.⁹⁷ Bessenyei György még szeptember 24-én arról számolt be a külügyminiszternek, hogy Smiljanić külügyminiszterhelyettes reményei szerint a tengelyhatalmak balkáni revíziós tervei először Görögországot és nem Jugoszláviát fogják érinteni.⁹⁸ A római követ még ugyanezen a napon úgy fogalmazott jelentésében hogy „Görögországnak, azt mondhatni, utolsó órája közeledik...Jugoszlávia ellen semmi néven nevezendő akció sincs tervbe véve.”⁹⁹ Alexander Cincar-Marković reálisan ítélte meg az olasz háborús képességeket, mikor kevés sikerrel kecsegtetőnek nevezte az olasz-görög háborút, ugyanakkor következtetései tévesnek bizonyultak, miszerint az olaszok nem is valószínű, hogy támadnának Görögországban.¹⁰⁰ Az olasz-görög háború volt az első komolyabb fegyveres konfliktus a háború kitörése óta a Balkán-félszigeten. A jugoszláv vezetés első reakciója higgadt volt. A kormány november 1-én kiadásra kerülő nyilatkozatában mély sajnálatát fejezte ki a két szomszédos ország közötti háborút illetően, valamint leszögezte, hogy az ország továbbra is minden erejével a béke megőrzésére fog törekedni.¹⁰¹ Az olasz offenzíva hamar kifulladt és nem kellett sokáig várni a görög ellentámadásra. November 3-án a britek légitámaszpontokat létesítettek Athén közelében és a Peloponnészoszi-félszigeten, ahonnan eredményesen tudták támadni a görög-albán határon húzódó frontvonalat, innét azonban még képtelenek voltak veszélyeztetni a németek számára kulcsfontosságú romániai olajmezőket. A görög fél mindent megtett, hogy Szaloniki környékén ne jöjjenek létre ilyen légibázisok az eszkaláció elkerülése érdekében.¹⁰² Az olasz balsikerek hatására a térség destabilizálódott. Ugyan egy olasz támadástól immár valóban nem kellett tartani, két potenciális veszélyforrás is megjelent a jugoszláv határon. A kisebbik Bulgária volt, mely egy ideje egyre erősebben hangoztatta revíziós követeléseit a délszláv állammal szemben. A Harmadik Birodalom eddig a balkáni béke fenntartásában volt érdekelt, most viszont több okból következően is elérkezett az idő a helyzet revideálására. Hitler nem tűrhette, hogy legfontosabb hatalmi szövetségese

⁹⁷ Keegan, John: A második világháború. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2003. 95. o.

⁹⁸ DIMK V. 610. o.

⁹⁹ Uo. 613. o.

¹⁰⁰ HU-MNL-OL. K63. 192. doboz. 16/1. 5932/1940. 202/pol-1940. Belgrád, 1940. október 18.

¹⁰¹ HU-MNL-OL. K63. 192. doboz. 16/1. 6124/1940. 212/pol-1940. Belgrád, 1940. november 1.

¹⁰² Keegan: A második i. m. 96. o.

ilyen súlyos csorbát szenvedjen, s nem volt kérdés, hogy a háború kezdete óta egyik legfőbb célkitűzése az angolok kiűzése volt az európai kontinensről. Elsődleges érdekében állt a balkáni nyersanyag zavartalan szállítása, s nyugodt „háterszágra” volt szüksége az 1940 nyara óta tervezgetett Szovjetunió elleni hadjáratához. November végére el is készült a pontos német haditerv az olaszok megsegítésére, de Hitler pontosan tudta, hogy kivitelezése komoly diplomáciai problémákat okozhat.¹⁰³ Cvetković és Cincar-Marković tisztában voltak a közelgő kihívással. Egy német átvonulási kérelemmel szembeni ellenállás öngyilkosságnak tűnt, reményt csak Olaszország gyors győzelme jelenthetett.¹⁰⁴ A körülményekhez mérten a lehető legkisebb kockázattal járó taktikának az tűnt, ha minél jobb arcot mutatnak Németország felé. Ennek tudható be az a lépés is, hogy november elején eltávolították Milan Nedić-et a hadügyminiszteri posztról és Petar Pešić-et nevezték ki helyette. Nedić nem rejtette véka alá nyugatbarát véleményét, s nem riadt vissza háborúpárti szólamok hangoztatásától sem.¹⁰⁵

„Barátsági szerződés a Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között”

Ha 1940 novemberének elején valaki a Balkán-félsziget politikai térképére pillantott, könnyen észrevette Jugoszlávia folyamatosan romló geopolitikai helyzetét. Észak-nyugatról az abszolút európai hegemon, Németország nehezedett az országra, dél-nyugati és déli határánál zajlott az olasz görög-háború, keletről pedig a feltétlen németbarát diktatórikus Románia, illetve a revíziós vágyakat dédelgető Bulgária volt szomszédságában. Egyedüli Jugoszláviával szemben jóindulatú és semleges szomszédos állam a Magyar Királyság volt észak felől. Nem volt sokkal jobb helyzetben Magyarország sem, hiszen nyugatról és keletről a két totalitárius diktatúra, a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió határolta, rajtuk kívül pedig északról a bábállam Szlovákia, keletről pedig az Antonescu féle Románia terült el szomszédságában. Ha a magyar vezetés meg akarta tartani a semlegesség minimális látszatát, keresnie kellett a közeledés lehetőségét Jugoszlávia felé. Bessenyei október 9-én készült jelentéséből kiderül, hogy Csáky már október 3-án felvetette, hogy rendezni kellene a „még fennálló függő kérdéseket (beleértve a területi kérdést)” a két állam között. A követ Smiljanić-nál kezdte a tapogatózást a jugoszláv állásponttal kapcsolatban. A külügyminiszterhelyettes csak lakosságcsere útján gondolta stabilizálhatónak a magyar-jugoszláv viszonyt, ami a magyar fél számára csak bizonyos területi engedményekkel összekötve lett volna elfogadható. Bessenyei azt a benyomást szerezte, ha Magyarország úgy taktikázik, hogy a lakosságcserét elfogadja mint lehetséges megoldást, lassan adagolva Smiljanić, később pedig Cincar-Marković is

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ HU-MNL-OL. K63. 192. doboz. 1940. 16/1. 6585/1939. 225/pol-1940. Belgrád, 1940. november 16.

¹⁰⁵ HU-MNL-OL. K63. 192. doboz. 1940. 16/1. 6268/1940. 218/pol-1940. Belgrád, 1940. november 7.

hajlandó lesz területi kérdések rendezésébe is bonyolódni.¹⁰⁶ Az elképzelések távolsága miatt hosszabb szünet következett a közeledési kísérletekben, de miután Magyarország is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, illetve Hitler elhatározta beavatkozását az olasz–görög háborúba, Németországnak is érdeke lett Jugoszlávia közelebb vonása a tengelyhez. Ezt bizonyítja a német–olasz–jugoszláv meg nem támadási szerződés német részről történő felvetése, s Szaloniki átengedésének terve Jugoszláviának.¹⁰⁷ A magyar–jugoszláv közeledést tehát Németország is támogatta, nem vitás, hogy eltérő érdekek mentén. Ezt fontos szem előtt tartani, mert több forrás¹⁰⁸ és szakirodalom¹⁰⁹ szerint a háromhatalmi egyezmény aláírását követően, a német vezetés még aznap kifejezte az igényét Teleki és Csáky felé a magyar–jugoszláv közeledés előre mozdítására. Miután a magyar külügyi küldöttség visszaérkezett Bécsből Budapestre, személyes megbeszélés zajlott Csáky és Bessenyei között. Ullein-Reviczky Antal, volt zágrábi főkonzul visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a belgrádi követ az egyezmény hatására azt kérdezte Csákytól, ezzel véget ért-e a küldetése, mire a külügyminiszter azt felelte, hogy „Csak most kezdődik.”¹¹⁰ Bessenyei november 23-án felkereste Cincar-Marković-ot, hogy tolmácsolja a magyar külügyminiszter üzenetét, melyben felvetette, hogy szívesen Belgrádba látogatna, ami elképzelésében „pl. egy igen tág fogalmazású barátsági szerződés vagy más efféle aláírásával járna.” Ennek előfeltétele volna a magyar kisebbség helyzetének rendezése. A követ azt is hozzátette, hogy Jugoszlávia számára is komoly előnyökkel járna egy barátsági szerződés, mert így anélkül kerülnének közelebb a háromhatalmi egyezmény országaihoz, hogy ahhoz ők is csatlakoznának. A jugoszláv külügyminiszter Csáky felvetését „azonnal magáévá tette”, s három nap múlva a miniszterelnök beleegyezését is tolmácsolta.¹¹¹ A szerződés szövegének tervezete december 5-én lett kidolgozva Budapesten, amit aztán Ciano és Ribbentropnak is elküldtek a magyar motivációk tisztázásának céljából.¹¹² Csáky 1940. december 10-én érkezett Belgrádba a szerződés ünnepélyes keretek között történő aláírására. A „Barátsági szerződés a Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között” című dokumentum első cikkelye kijelentette, hogy a két ország között „állandó béke és örökös barátság fog fennállni.” A kortársak, illetve az utókor is a szerződés második pontjára helyezte

¹⁰⁶ DIMK V. 646-649. o.

¹⁰⁷ Czettler: Teleki i. m. 217-219. o.

¹⁰⁸ Sztójay Döme jelentése 1941. január 3-án: „...leszögeztem, hogy a belgrádi szerződés nem utolsó sorban német vezető személyiségek szuggesztíójára jött létre.” – MNL. OL. K63. 195. doboz. 16/7. 149/1941. 3/pol-1941. Berlin, 1941.; Horthy levele Hitlerhez 1941. március 28-án.

¹⁰⁹ Hadži-Jovančić: The Third Reich i. m. 178. o.

¹¹⁰ Ullein-Reviczky Antal: Német háború – orosz béke. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1993. 70. o.

¹¹¹ DIMK V. 751. o.

¹¹² Czettler: Teleki i. m. 223. o.

a figyelmet, mely leszögezte, hogy az aláíró felek „tanácskozni fognak mindazokban a kérdésekben, amelyek megítélésük szerint kölcsönös kapcsolataikat érinthetik.”¹¹³ Ez a cikkely kompromisszumos megoldásként került a dokumentumba, s a magyar külügy a későbbiekben többször hivatkozott rá mint a területi revízió kérdését nyitva hagyó kiskapura. A szerződés keletkezésével és tartalmával sokan, sok műben részletesen foglalkoztak, így annak elemzésétől e tanulmány szerzője eltekint.

A magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés nemzetközi visszhangja nem volt olyan egyoldalúan pozitív, mint ahogy azt az aláíró felek várták. Hitler még november végén megpróbálta közelebb hozni Jugoszláviát a tengelyhez, azonban Pál régensherceg és a jugoszláv vezetés elzárkózott minden a németekkel vagy az olaszokkal való katonai együttműködéstől, sőt egy Görögország elleni bolgár támadás esetére közös segítségnyújtáson gondolkodtak Törökországgal. A német-jugoszláv viszony tehát nem tisztázódott a szerződés megkötésének idejére, a délszláv állam magatartása pedig továbbra is kétségesse tette a németek balkáni cselekvési lehetőségeit.¹¹⁴ Ez a német bizonytalanság tűnik ki Bessenyei egy von Heeren követel folytatott beszélgetéséből, melyben von Heeren ugyan kijelentette, hogy a „jugoszláv diplomácia csak teljesen passzív lehet”, illetve a német kormány „gazdasági téren megelégszik azzal, hogy a jugoszláv gazdasági élet minden elérhető feleslege Németország rendelkezésére álljon”, a német átvonulás kérdését amíg nem aktuális, nem tartja érdemesnek feszegetni, mert komoly nehézségeket okozhat a két ország egymáshoz való viszonyában.¹¹⁵ Visszafogottságot mutatott az olasz külügy is. Elismerték, hogy számukra jelen helyzetben a Balkán békéje a legfontosabb, a „jugoszláv kérdés” végső rendezését viszont elkerülhetetlennek tartották.¹¹⁶ A brit kormány nevében Sir Alexander Cadogan, külügyi vezértitkár üdvözölte a barátsági szerződést, mint „olyan szabadakaratból létrejött közeledést, mely igazi béke fenntartását célozza”, ugyanakkor hozzátette, hogy a németek így akarják Jugoszláviát közelebb húzni a tengelyhez, ami úgysem fog sikerülni nekik az angol sikerek következtében.¹¹⁷ Az értelmezések tehát már a korban eltérőek voltak. Valójában őszintének tekinthető mindkét állam motivációja a barátsági szerződés megkötésére, mert így továbbra is folytathatták útjukat a semlegesség vékony ösvényén. Csáky István szintén a régiós szolidaritást, a németektől való

¹¹³ Halmosy: Nemzetközi i. m. 505. o.

¹¹⁴ Czettler: Teleki i. m. 222. o.

¹¹⁵ DIMK V. 797-798. o.

¹¹⁶ Uo. 795-796. o.

¹¹⁷ Uo. 779. o.

félelmet, valamint a semlegességhez való ragaszkodást jelölte meg a szerződéskötés alapjának.¹¹⁸

Kényelmetlen kapcsolat

Csáky István jugoszláviai tartózkodása során vadászat közben súlyosan megbetegedett és 1941. január 27-én elhunyt. Horthy a korábbi bukaresti követet, Bárdossy Lászlót nevezte ki a Magyar Királyság külügyminiszterének. Bárdossy politikai nézeteit és célkitűzéseit tekintve kontinuitást jelentett a magyar külpolitikában, azonosult elődje és Teleki német orientációjú, de semleges vonalvezetésével. Ennek ellenére a magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződéssel kapcsolatban elődjétől teljesen eltérő álláspontot képviselt. A háború első másfél éve minden nemzet számára megmutatta, hogy az események gyorsaságával párhuzamosan a nemzetközi küzdőtér aktorjainak helyzetei is ugyanilyen sebességgel változhatnak. Bárdossy ezt tökéletesen felismerte, így nagyon veszélyesnek tartott bármiféle „örökbarátságot”, amely a nem is olyan távoli jövőben akadályozhatja az ország érdekérvényesítő képességét az immáron húsz éves magyar külpolitikai axiómában, a lehető legnagyobb mértékű területi revízió elérésében. Ennek szellemében nyilatkozott a magyar-jugoszláv szerződésről nem sokkal kinevezését követően, melyet érdemes teljes hosszában idézni: *„Elődöm még felelni fog a történelem ítélőszéke előtt ezért a meggondolatlan cselekedetért. Elfogadom, hogy a törekvései nagyszerűek voltak, de meg kellett volna értenie, hogy a jelenlegi helyzetben Magyarország számára nagyon veszélyes volt hasonló kötelezettséget vállalni. Hisz az állandó béke és az örökös barátság az én számomra a legjobb esetben is csak hosszabb békét is barátságot jelent. Márpedig manapság a tengelyhatalmak fölényesen uralkodnak Európának ezen a részén. A béke fenntartása ebben az övezetben egyedül tőlük függ. Ha a dolgok, mint ahogy nem lehetetlen, a magyar-jugoszláv barátsági szerződés kikötéseivel ellentétes irányba fejlődnének, s ha következésképpen választanunk kellene Németország és Jugoszlávia között, vajon mit tennénk? Amikor Teleki felkínálta nekem a miniszteri tárcát, ez volt az egyetlen kifogásom, s noha ő lelkes híve a két ország barátságának, bizonyos mértékig osztott aggodalmamban. Ahogy megvallotta nekem, Csáky unszolta őt, hogy a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásunk után nyomban kösse meg a szerződést, s ha már aláírtuk, nem tehetünk mást, mint hogy ratifikáljuk is, abban reménykedve, hogy Isten segédelmével elkerüljük a nagyobb bonyodalmakat.”*¹¹⁹

A Balkán felett egyre sűrűbb felhők kezdtek gyülekezni 1941 elején. Németország

¹¹⁸ Ullein-Reviczky: Német háború i. m. 70-71. o.

¹¹⁹ Uo.

mindent megtett annak érdekében, hogy rávegye Jugoszláviát a háromhatalmi paktumhoz való csatlakozásra. Cvetković és Cincar-Marković 1940. február 14-én tárgyalt Hitlerrel, valamint Ribbentroppal a német-jugoszláv viszony rendezéséről. A két fél elképzelései nem metszették egymást: Hitler Szalonikit, a jugoszláv területi integritás garantálását, valamint a hadműveletekből való kimaradást ajánlotta a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás fejében.¹²⁰ A jugoszláv államférfiak ezzel szemben inkább egy balkáni semleges blokk létrehozásában gondolkodtak. A megbeszélések konkrét eredményre nem vezettek, de a kapcsolat nem szakadt meg.¹²¹ Hitler jól érzett rá arra, hogy Szaloniki kikötője fontos szerepet töltött be a jugoszláv külpolitikai gondolkodásban. Cincar-Marković március elején elárulta a magyar követnek, hogy az égei-tengeri kikötő birtokba vétele létfontosságú lehet Jugoszlávia számára a háború befejezését követően, mert az Adria olasz beltengerré válásával a délszláv állam teljesen el lesz zárva a világkereskedelemtől.¹²² Mindeközben aggasztó jelentések érkeztek Jugoszláviából a magyar vezetés számára. Vladko Maček Bessenyei kérdésére azt felelte, hogy abban az esetben, ha Hitler ultimátumot küldene a német csapatok átvonulásának engedélyezése miatt, Jugoszlávia fegyveres ellenállásával kellene számolnia.¹²³ Hasonló választ adott másnap a jugoszláv külügyminiszter is, aki ugyan leszögezte, hogy a kérdést még nem vetette fel neki német részről senki, a délszláv állam helyzetét pesszimistábban ítélte meg, mert egy Bulgárián keresztül induló Görögország elleni német támadást kivitelezhetetlennek tartott.¹²⁴ Ha korábban voltak is kétségei a jugoszláv vezetésnek egy görögök elleni német támadást illetően, a Berghofban lezajlott tárgyalások ezeket mind eltűntették. A semleges politikát folytató Jugoszlávia körül egyre jobban szorult a hurok. Romániában és Bulgáriában német csapatok állomásoztak, Hitler pedig kész lett volna Jugoszlávia elpusztítására, ha a vezető jugoszláv politikusok nem mutatnak hajlandóságot a további tárgyalásokra. Pál, Cvetković és Cincar-Marković olyan dilemma elé kerültek, amihez hasonlókat gyakran tartogat a történelem a nagyhatalmak érdekszférájába került kisebb államok számára, s a két rossz közötti választás során rendszerint nem adódik kisebbik. Ha nem tudnak megegyezni Hitlerrel, a katonai megszállás elkerülhetetlen lesz. Ha megegyeznek, véget vetnek a már több, mint másfél éve eredményesen folytatott semlegességi politikának, megromlik az addig igencsak féltett kapcsolat Nagy-Britanniával, valamint meghasonul a politikai vezetés a közvéleménnyel, ez pedig beláthatatlan következményeket vonhat maga után. Ennek realitását bizonyítja, hogy

¹²⁰ Pavlowitch: Hitler's i. m. 26. o.

¹²¹ Czettler: Teleki i. m. 254-255. o.

¹²² DIMK V. 914. o.

¹²³ DIMK V. 846. o.

¹²⁴ Uo. 855-856. o.

Bessenyei március 8-án egy Pál elleni puccs előkészületeiről számolt be Bárdossynak.¹²⁵ Mikor Pál tárgyalni érkezett a Berghofba Adolf Hitlerhez március 5-én, a belgrádi magyar követ Cincar-Marković-tyal találkozott, aki meglepő nyíltsággal beszélt a jugoszláv helyzetről. A külügyminiszter ekkor még kizártnak tartotta az ország csatlakozását a háromhatalmi paktumhoz, mert az később könnyen háborút jelenthet az addig legfőbb szövetséges államok ellen.¹²⁶ Pál viszont igen barátságos feltételeket kapott Hitlertől a csatlakozásért cserébe. Németország garantálta Jugoszlávia területi integritását, az ország megkímélését a háborútól, valamint Szaloniki birtokbavételét.¹²⁷ Ezekben a napokban a magyar vezetés is feszülten várta a jugoszláv döntést. Ezt érzékelteti Zsindely Ferenc március 7-i naplóbejegyzése: Jugoszlávia „ha a tengelyhatalmak mellé áll, a háború egy időre megint elkerüli. Ha nem, - csak az Isten tudja akkor, mi lesz velünk?...Jugoszlávia jó lenne közbul szigetelőnek.”¹²⁸ Március 6-án a jugoszláv minisztertanács a német feltételek elfogadása mellett döntött, s ezt nem változtatta meg az sem, hogy a német fél az engedményeket csak egy titkos szerződésben volt hajlandó deklarálni.¹²⁹ Amint a magyar külügy tudomást szerzett a jugoszláv határgaranciáról, Bárdossy arra kérte Erdmannsdorf budapesti német követet, hogy „alaposan fontolják meg” e lépést, mert a magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés – ami egyébként is német sugallatra jött létre – második pontja éppen a határrevízió lehetőségét hivatott nyitva tartani.¹³⁰ Bessenyei március 18-án tett részletes jelentést Jugoszlávia áldatlan külpolitikai helyzetéről. Meglátása szerint Cvetković az olasz fenyegetettségéből fakadóan döntött a németekhez való közeledés mellett még 1940 nyarán. Ez viszont hamar visszájára fordult, mert – ahogy a követ fogalmazott – „a végből először is gazdasági, kisebbségi, és belpolitikai téren önként megtettek minden tőlük telhetőt, hogy Berlint kielégítsék, később pedig az ősz folyamán maguk kezdeményezték az ország a közvetlen megbeszéléseket abban a reményben, hogy ily módon az ország jelenlegi határait, esetleg kedvező körülmények összejátszása esetén még területgyarapodást is (Szaloniki) biztosíthatnak maguknak.” Ellentételezésként azonban nem kínálhattak politikai elkötelezettséget, amit olasz sugalmazásra Hitler a további együttműködés feltételeként határozott meg. Így került a jugoszláv külpolitika a már említett dilemma elé, amelyet csak mindkét fél engedékeny magatartása lehet csak képes feloldani, mert az egyoldalú jugoszláv

¹²⁵ DIMK V. 924. o.

¹²⁶ Uo. 913. o.

¹²⁷ Pavlowitch: Hitler's i. m. 26. o.

¹²⁸ Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9. Szerk. Székér Nóra. ÁBTL – Kronosz. Budapest-Pécs. 2021. 35. o.

¹²⁹ Palotás: Kelet-Európa i. m. 432. o.

¹³⁰ DIMK V. 942-943. o.

behódolásra nem látott sok esélyt.¹³¹ Egy héttel később mégis úgy tűnt, hogy megszületett a megegyezés a színpalak mögött. Március 21-én a jugoszláv koronatanács megerősítette a csatlakozási szándékot a háromhatalmi egyezményhez, s négy nappal később Cvetković és külügyminisztere már Bécsbe utazott a paktum aláírásához. A csatlakozásért cserében a tengelyhatalmak lemondtak a Jugoszlávián keresztüli csapatszállításokról, megígérték Szaloniki átadását, valamint deklarálták, hogy tiszteletben tartják (tehát nem garantálják) a délszláv állam határait.¹³² Belgrádban ezzel egyidőben forró hangulatú tömegdemonstrációkra került sor, ahol a kormánnyal, s annak külpolitikájával való elégedetlenség összefonódott a közvélemény erős tengelyellenességével.¹³³ Amikor a miniszterelnök vonatja hazaért, külügyminiszterével együtt letartóztatták, Pál régensherceg pedig házi őrizetbe került. Mindez annak következtében, hogy Dušan Simović vezetésével szerb politikusok és katonai vezetők puccsot szerveztek a kormány ellen, melyet az angol titkosszolgálat támogatott. Jugoszlávia e tettel – ahogy Winston Churchill fogalmazott – „megtalálta a lelkét”¹³⁴, ugyanakkor megásta saját sírját is. A Simović kormány hiába jelentette ki, hogy háromhatalmi paktumot továbbra is aláírtnak tekinti, Hitler már pár órával a puccsot követően kiadta 25. számú utasítását a Jugoszlávia elleni hadművelet véglegesítésére. Ebben a tervben szerepet kapott a Magyar Királyság is, hiszen az átvonulás érdekében szüksége volt a németeknek az ország területére.

A március 27-e és április 10-e között lejátszódott külpolitikai eseménysorozatot sokan és megfelelő pontossággal elemezték¹³⁵, ezért ennek a munkának nem célja annak részleteibe belemenni. Az önálló Horvátország kikiáltását követően magyar-jugoszláv kapcsolatokról nem beszélhetünk, de március 27-e után már egyébként sem volt relevanciája a két állam közötti diplomáciai érintkezésnek, hiszen a délszláv állam sorsa már megpecsételődött, a magyar külügy további cselekedetei pedig a Berlin-Budapest tengely mentén dőltek el. Teleki tragikus halálával a magyar külpolitika több, mint két éves semlegességi vonalvezetése is megszakadt, az ország hadviselő féllé válása csak idő kérdése volt.

¹³¹ Uo. 947-950. o.

¹³² Czettler: Teleki i. m. 269. o.

¹³³ Pavlowitch: Hitler's i. m. 28. o.

¹³⁴ Iaremko, Marta: Belgrade Coup d'Etat of March 27, 1941. Proceedings of History Faculty of Lviv University. 2014. Issue 15. P. 119-128.

¹³⁵ Lsd. Juhász; Czettler; Sipos stb.

Befejezés

Mintha a korszellem tört volna fel Smiljanić-ból, mikor nemzete „életérékére” hivatkozva zárójelbe tette jugoszláv-román szövetségi viszonyt 1940 nyarán. Ekkor valószínűleg maga sem gondolta, hogy nem sokkal később Jugoszláviával szemben Magyarország is hasonló magatartást fog tanúsítani. A délszláv állam tragikus végjátéka megmutatta a nemzetek küzdőterének valódi arcát. Az 1941. április 6-án meginduló első erejű német támadás rövid időn belül megtörte a jugoszláv hadsereg ellenállását, amely tizenegy nappal később meg is adta magát. Miután Sladko Kvaternik bejelentette az önálló horvát állam létrejöttét, a mozgásba indult magyar hadigépezet átlépve a magyar-jugoszláv határt egészen Valjevóig hatolt komolyabb összecsapások nélkül.

Az 1939 eleje és 1941 áprilisa között eltelt bő két év során veszedelmesen felgyorsultak az események egész Európa számára. A közép-európai német hegemonia kiépülése bebizonyította a két háború közötti nagyhatalmi és biztonsági politika kudarcát, valamint rámutatott a kisebb, független nemzetállamok végzetes helyzetére. Ahogy ezt Jugoszlávia esete is megmutatta, kollektív védelmi szövetség hiányában az ellenállás öngyilkossággal ért fel. Nem jártak sokkal jobban az együttműködésre hajlandó nemzetek sem. Erre az első figyelmeztetés Teleki Pál végzete volt, Magyarország valódi tragédiájára azonban még várni kellett három évet. E két állam egymáshoz való viszonya is rávilágít arra, hogy sokszor a lehető legjobb külpolitikai elképzelések is bukásra vannak ítélve, ha azok nem megfelelő geopolitikai körülmények között születnek. Ennek ellenére a történelem nem lineáris, alternatívák mindig adódnak. Kiváló példa erre az olasz külpolitika döntése Görögország megtámadásáról Jugoszlávia helyett, vagy Hitler azonnali döntése a délszláv állam lerohanásáról a puccsot követően. Ilyen döntési helyzetek adódtak a magyar vezetés előtt is, elég csak az e tanulmányban elemzett dilemmára gondolni a Balkán-blokkal kapcsolatban, vagy az örökbarátsági szerződés körüli kételyekre. Mindkét ország vezetői minden esetben az általuk nemzeti érdeknek gondolt vezérfonal mentén igyekeztek cselekedni, eközben viszont többször átsiklottak a hosszabb távon negatív előjelű forgatókönyvek figyelembe vétele felett.

További kutatások szükségesek az e tanulmányban felvázolt kép teljesebbé tételéhez. Hiánypótló volna szélesebb időintervallumon megvizsgálni a magyar-jugoszláv viszony alakulását, illetve a kutatás térbeli bővítésével rekonstruálni a Horthy-korszak Balkán politikájának változásait.

Irodalomjegyzék

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Külügyminisztériumi levéltár, Politikai osztály – K63 (HU-MNL-OL K63)

A Horthy korszak Magyarország jugoszláv szemmel. Szerk. Hornyák Árpád. Kronosz Kiadó/MTA BTK Történettudományi Intézet. Pécs. 2016.

Barcza: Barcza György: Diplomata-émlékeim 1911–1945 I–II. Antal László (szerk); Bán D. András (jegyzetek, utószó); John Lukacs (bibliográfiai utószó). Európa – História Kiadó. 1993.

Ciano, Galeazzo: Ciano naplója 1939-1943. Ármádia Kiadó. Budapest. 1999.

Diplomáciai Iratok Magyarország külpolitikájához. IV. kötet. Szerk.: Juhász Gyula. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1962.

Diplomáciai Iratok Magyarország külpolitikájához. V. kötet. Szerk.: Juhász Gyula. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1982.

Halmosy Dénes: Nemzetközi Szerződések 1918-1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1966.

Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9. Szerk. Székér Nóra. ÁBTL – Kronosz. Budapest-Pécs. 2021.

Ullein-Reviczky Antal: Német háború – orosz béke. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1993.

Szakirodalom

Czettler Antal: Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939-1941. Kairosz Kiadó. Budapest. 2008.

Djokić, Dejan: Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia. Columbia University Press. New York. 2007.

Fülöp Mihály-Sipos Péter Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula Kiadó. Budapest. 1998.

Hadži-Jovančić, Perica: The Third Reich and Yugoslavia. An Economy of Fear, 1933–1941. Bloomsbury Academic. New York. 2020.

Iaremko, Marta: Belgrade Coup d'Etat of March 27, 1941. Proceedings of History Faculty of Lviv University. 2014. Issue 15. P. 119-128.

Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth Kiadó. Budapest. 1988.

Kaiser, David E.: Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War. *Germany, Britain, France, and Eastern Europe, 1930-1939*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey. 1980.

Kershaw, Ian: Fateful Choices. Ten Decisions That Changed The World 1940-1941. Penguin Books. London. 2008.

Kissinger, Henry: Diplomácia. Panem Kiadó. Budapest. 2017.

Major Nándor: Jugoszlávia a második világháborúban. Múltunk 50. (2005) 33-88. o.

Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó. Budapest. 2005.

Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest. 2003.

Pavlowitch, Stevan K.: Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia. Oxford University Press. New York. 2008.

Romsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris Kiadó. Budapest. 1996.